

VERITAS, VERITAS DUPLEX ÉS A POSZTMODERN IGAZSÁG A KÖZGAZDASÁGTANBAN

SOMOGYI FERENC¹

Összefoglalás:

A dolgozat a 13. századtól – a skolasztika fénykorától – követi a kapitalizmus gazdaság- és szellemtörténeti korszakait. A gazdaság mindenkor uralkodó szervezési rendjében a technológiai változás megkülönböztetett figyelmet kapott. A technika(i) változás az „igazság” feltárulásának egyik formája. Ebből a megfontolásból rekonstruáltuk a veritas, a veritas duplex és az ún. multiveritas korszakait.

Kulcsszavak:

veritas, veritas duplex, skolasztika, Aquinói Szent Tamás, reneszánsz, jobbágygazdaság, háziipar, kézművesség, manufaktúra, gyáripar, komputerezáció, technika (váz), M. Heidegger.

Summary:

The study follows the capitalism economical- and intellectual historical eras from the thirteenth century (the scholasticism). In the organization of the economy, technological advancement has always been a key factor. Technology (technological change) was one form of the exploration of the ‘truth’. Considering this we have reconstructed the veritas, veritas duplex and the so called multiveritas eras.

Keywords:

veritas, veritas duplex, scholasticism, St. Thomas Aquinas, renaissance, self economy, homecraft, handicraft, manufactory, industry, computerization, technique (frame), M. Heidegger.

A preközgazdaságtan korszakában – értsd: a reneszánsz előtt –, a világ nagy mítoszainak egyeduralma idején a minden-egy elv, így az egy-igazság (veritas) elve megkérdőjelezhetetlenül a reflektáló elme fundamentális princípiuma volt. (A reneszánszsal természetesen egy látványos fordulópontra jelölünk, s nem az ad absurdum kezdeteket, az előzményekre itt csak utalásokat teszünk.) A skizofrénia kitapintható megjelenése (veritas duplex) átmeneti állapotnak bizonyult; a „szolgálólány” szorgalmasan végezte dolgát, takarított, mosott, főzött, miközben keserűség, nyugtalanság költözött a szívébe. Egyre többször érezte úgy, hogy háziura méltánytalan sorsra kárhoztatja. Keserűsége lázadást szült. Lázadása nem a háziúr ellen irányult, inkább saját alkalmazkodó életét szerette volna megváltoztatni; elfogadta, sőt talán bátorította is a ház szedett-vedett vendégeinek közeledéseit, s sorra megszülte a megváltásának reményeiként fogant gyermekeit. Az apátlan fattyak növekedvén egyre gátlástalanabbak, egyre zabolátlanabbak lettek; szinte feldúlták a házat, valamikori otthonukat. A nagyvilágban szerzett tapasztalataik s „kalandjaik” ragadtatták őket arra, hogy naponta alázták meg anyjukat és az egyre fáradtabb, háttérbe vonult – vagy talán már el is költözött(?) – háziurat. Dorbézolásaik során minden értéket és minden mértéket megtagadtak, fennen hirdették: itt, mindenkinek és mindenkor mindenben igaza van, ezt az egyik műveltségben és cinizmusban jeleskedő önazonossági zavarokkal küzdő zabigyerek multiveritas elvének nevezte – ezzel csak a legravasabb zsvány, aki a pénztárcák lopására specializálódott, egyébként „ephorosz” volt a gúnyneve, nem értett egyet, de azért igenelte, mondjátok csak: mindenkinek igaza van!

A parabolát bevezetőnek szántuk, a szereplők és tetteik az újkori és a későújkori tudomány allegorikus ábrázolásai, s talán nem is igénylik a párhuzamok újrafogalmazását. Nem volt szándékunkban, hogy a tanmeséből valamiféle hipotézis legyen kiolvasható, inkább egy tételhez kötjük üzenetét: a veritas, a veritas duplex és a multiveritas korszakokat jelölnek, az egyetemes létrontást/létrómlást írják le. Ezt a tételt fogjuk árnyalni, mindenekelőtt a

---

¹ Egyetemi docens, Széchenyi István Egyetem, somogyif@sze.hu.

gazdaságtudomány és a gazdaságtörténet bázisán, de nem megfelelően az elemi axiológiai, ontológiai, filozófiai antropológiai, etikai és a gnoszeológiai kérdésekről.

Jobbágyszdaság, háziipar, kézművesség, manufaktúra

A feudális gazdasági és társadalmi rendszerben a munkamegosztás és a piac viszonya egyértelmű volt, az előbbi az ok, az utóbbi az okozat. A gazdaság alapja a földművelés és a háziipar, az urbanizálódás egyre nagyobb területet ad a kézműiparnak, majd a céheknek. Ezen a bázison a munkamegosztási szerepek apáról fiúra szállnak, az infrastrukturális mobilitás a kezdeti időkben szinte ismeretlen, a prekapitalizáció technikai (hajózás, építkezések stb.) fogják kikényszeríteni – és vice versa –, hogy a fiú nem fog apja nyomdokaiba lépni. Az infrastrukturális mobilizáció kultúránként ugyan mutat némi eltérést, de talán az első szülöttség privilegizált szerepét kell csak kiemelni, egyébként a történelmi időközömbös szociálpszichológiai alapú szelekciós viszonyokra hivatkozhatunk. A nagycsaládon belül a leleményesebb, meglátásait elfogadtatni tudó testvér vette át az irányító szerepet. A mezőgazdaságból, háziiparból, a kézművességből (céhekből) elszivárgó munkaerő számára a manufaktúrák jelentették az élet lehetőségeit. Itt a kézművesség bonyolult munkaműveleteinek rendkívül primitív elemei vártak – most már így nevezhetjük – munkásokra. Ez az átszivárgás a kapitalizmus szellemével (akkumulációs lavina, protestáns ethosz gyakorlata) át járt Európában nyilván esetlegesen útjára induló lokális jelenség volt.

Ma úgy mondanánk mikroökonómiai esemény. Terjedése, majd általánossá válása tette társadalmivá. A földművelés organikus tudást feltételez, amely természetbe ágyazott, és talán az is belátható, hogy egy természetben gyökerező ember közelebb áll – helyzeténél fogva – a transzcendenciához, mint a természet ember feletti erőitől munkahelyén és lakóhelyén (város) nap mint nap elzárt munkás. A háziipar és a korai kézművesség klasszikus formái a földműves tevékenységgel analóg értelmezhető; a háziiparban a nők, a gyermekek, az öregek – téli időszakban „munkanélküli” férfiak is – dolgoztak, s nem szakadtak el a mezőgazdasági munkától, ők végezték a házkörüli gazdasági feladatokat, s részt vettek a „nagy” mezőgazdasági munkálatokban (pl. betakarítás) is. A kézművesek (bognár, kovács, takács, csizmadia stb.) sem távolodtak el a mezőgazdasági tevékenységtől, még a későújkorai maradék hírmondóik is arról tanúskodnak, hogy a kézművesek háztáji gazdaságot is fenntartottak. A manufaktúris tevékenység az individuális tudást végletesen leépítette, míg a kollektív tudást, az emberek „feje feletti” technikai kultúrát jelentősen kiterjesztette. Ez az a kor (16-18. század Angliája), amikor útjára indul az a (gazdaságtudományi) fordulat, amely a piacot teszi okká és a munkamegosztást következménnyé. Smith ezt konstataálta, s tette dogmává, amely napjainkban következményeivel együtt megpecsételte a világ sorsát. K. Marx pontosan látta az ok-okozati viszonyokat: „Míg a munkának társadalom egészén belüli megosztása, akár közvetíti azt az árucserét, akár nem, a legkülönbözőbb gazdasági társadalmi alakulatokhoz tartozik, addig a munka manufaktúra szerű megosztása a tőkés termelési mód egészen sajátos teremtménye.”²

Ez a fordulat – nyilván nem véletlenül – egybe esik a föld népességnövekedésének exponencialitásba csapásával, és a településszerkezet felbomlásával, tömegek indulnak meg sok ezer éves „élőhelyükről”, a faluból a városba. Nyilván a megélhetés megszerzésének kényszere és lehetősége üzte/vitte a földművest, a kézművest a városba. A materiális háttér mellett a reneszánsz, a reformáció, a hétköznapok protestáns ethosza szolgáltatva a szellemi muníciót. Ne feledjük, miközben királyok, császárok, abszolutisztikus uralkodók uralják a politikai hatalmat, a kapitalizmus a manufaktúra révén kéri a jövő hatalmát, a piacot, a

---

² Marx, K. (1867): A tőke I. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1973. 337.

pénzt uraló erőket. A liberalizmus alapelveinek mesterei (Grotius, Spinoza, Lock, Hobbes, Pestalozzi, Rousseau, Hume, Smith, Kant stb.) pontosan ez alatt az idő alatt munkálják ki a jövő hatalmi erői (pénz, piac) számára a társadalmi keretfeltételeket. A tradicionális, az átmeneti és az újvilág metamorfózisát Marx hitelesen írja le: „A társadalmi munkamegosztás anarchiája és a manufaktúraszerű munkamegosztás zsarnoksága a tőkés termelési mód társadalomban feltételezi egymást, ezzel szemben korábbi társadalmi formák - melyekben a szakmák elkülönülése természet adta módon kifejlődött, azután kikristályosodott és végül törvényesen megszilárdult – egyrészt a társadalmi munka tervszerű és tekintélyen nyugvó megszervezésének képét nyújtják, míg másrészt a munka műhelyen belüli megosztását egészen kizárják, vagy csak törpeméretben vagy csak szórványosan és véletlenszerűen fejlesztik ki. ... általános szabályként megállapítható, hogy minél kevésbé irányítja a tekintély a munkamegosztást a társadalmon belül, annál jobban kifejlődik a munkamegosztás az üzemen belül és annál inkább alá van vetve egyetlen ember tekintélyének. Eszerint a munkamegosztás szempontjából a tekintély az üzemen és a tekintély a társadalomban fordított arányban állnak egymással.”³

Ez utóbbi mondat fényében válik érthetővé a modern ember skizofréniája. A munkahelyén specializált tevékenység révén – s ezen a gyárpar, az automatika, a számítógép sem segít – az ember olyan beszűkült lesz, olyannyira műveletlen és szellemtelen, amennyire az „még-emberi-lény”-nél lehetséges. Ez a szellemiségében korlátozott lény ráadásul közvetlenül a gép, végső soron egy zsarnok (főnök) szolgája. A gyárkapun, a hivatalból kilépve viszont belecsöppen a liberálisok teremtette „szabadságba”. S itt egyetlen kérdés vetődik fel: mi lesz abból, ha a butaság szabadságra jut, s „gondolkodni” kezd...? Smith ezzel is számolt: „A munkamegosztás fejlődésével a munkájukból élők legnagyobb részének, azaz a nép nagy tömegének foglalkozása gyakran csak néhány, egy vagy két igen egyszerű műveletre korlátozódik.

A legtöbb ember képességeit azonban rendes foglalkozása alakítja. Annak az embernek, akinek egész életét néhány egyszerű művelet végzése tölti be, amely csaknem mindig ugyanaz, nincs alkalm, hogy képességeit kifejtsse, és hogy találékonyságát oly nehézségek eltávolítására használható eszközök kicserélésben gyakorolja, amely nehézségek munkájában sohasem következnek be. Természetes tehát, hogy elveszti az ilyen szokások gyakorlását, és általában olyan tudatlan és ostoba lesz, amilyen emberi lény csak lehet.”⁴ Idáig szokták idézni ezeket a valóban nagyjelentőségű sorokat. Olvassuk tovább ezt a tartalmas és mély elemzést! A munkamegosztás, a specializáció a tömegeket kommunikációképtelenné, „nemes és gyengéd” érzelmek kifejlesztésére alkalmatlanná, az ítélőképességet tompává teszi. Külön elemzi Smith a patriotizmus meggyengülését, a lelki bátortalanság, a testi leépülés honvédelemre is alkalmatlanná teszi a nép nagyobb hányadát. Ha csak az állam nem kompenzálja ezeket a fogyatékosokat. Smith követői, kivált kései epigonjai előszeretettel megfélemeznek arról, hogy a közgazdászok bibliáját jelentő smithi főmű V. könyve a legnagyobb terjedelmű, s ez az állam gazdasági szerepéről szól. Talán ez az érv is elegendő, hogy a „láthatatlan kéz” dogmáját követők aránytalan értelmezését kritikával illessük. Itt fejt ki Smith azt is, hogy az archaikus gazdálkodási formák (vadászat, gyűjtögetés, pásztorkodás, földművelés stb.) az individuumból nyitottságot, kreativitást, fizikai állóképességet, józan társadalmi ítéletet követeltek meg.

A paradoxon tehát Smith által is újrafogalmazható: munkamegosztáson alapuló társadalmakban az individuális tudás organikus és magas szintű, a társadalmi tudás viszont – mert mindenki számára azonos mozgásteret adott – szerényebb, ezzel szemben a polgári

---

³ Uo. 334–335.

⁴ Smith, A. (1776): Vizsgálódás a nemzetek jólétének természetéről és okairól. II. kötet, Napvilág Kiadó, Budapest, 2011. 328–329.

társadalomban (most már így nevezhetjük) a tömegek számára az individuális tudás egyre satnyább, a kollektív tudás, pontosabban ismerethalmaz egyre nagyobb! Smith szavaival: „A polgárisult államban ezzel szemben, az egyének legnagyobb részének fogalalkozásában csekély a változatosság, az egész társadalmat tekintve azonban csaknem végtelenül változatos.”⁵ Vegyük észre, ebben a paradoxonban már benne van a kapitalizmus világpusztító képtelensége, a véges térben nincs végtelen növekedés imperatívusza. S benne van az a minőségvesztés, amelyet egy J. S. Mill gondolattal támasztanánk alá, noha ez a gondolat egy elrobogott gyorsvonat – értsd az ipari és a polgári forradalmak – után kiáltott figyelmeztetésnek bizonyult csupán. Így „mantrázik” Mill: „Aligha szükséges rámutatni, hogy a tőke és a népesség változatlan állapota nem jelenti az emberi fejlődés változatlan állapotát. A szellemi kultúra minden fajtájának, valamint az erkölcsi és társadalmi haladásnak itt legalább akkora tere lenne, mint bármikor is volt. Ugyanannyi lehetőség nyílna az élet művészetének fejlesztésére és sokkal több valószínűsége lenne annak, hogy az valóban fejlődjék is.”⁶ Mill már pontosan érezte, hogy a minőség kora lejárt. De térjünk még vissza egy fontos zárógondolat erejéig Smithhez. A polgári társadalom kollektív tudósa – írja – keveseknek elmélkedés tárgyát képezheti, azokról van szó akiknek „van idejük és hajlamuk más emberek foglalkozását vizsgálni”, de ha ezek az emberek „nem találnak képességeiknek megfelelő helyet”, akkor tudásuk a semmibe vész. A „kevesek” tehát még kevesebbé válnak. Ezt a meglátást pontosan igazolta a következő két évszázad, megteremtve a szűk uralkodó polgári elitet és a frusztrált polgárok és értelmiség seregét (a „kevesek”-en belül). Már itt meg kell jegyezni: ez a szemlélet vezetett el a City-uralomhoz, a „kevesek”-en belüli kevesek uralmához, s előlegezzük meg: a City-elit nem bizonyult valóságos elitnek, köreiből és kiszolgált apparátusukból (tudomány, média, politika) egyre silányabb válaszok érkeznek a világ kihívásaira adott intellektuális reflexióikból.

A liberális eszmék, mint a Kali-Yuga, az apokalipszis végső stádiuma megelőzték az empirikus kibontakozást. Eddig – reneszánsztól a felvilágosodásig – valójában még a mintaadó országokban is – értsd nyugat-európai nagyhatalmak – a tradicionális társadalom, különösen a szellemi élet „tartotta magát”. A tömegessé váló materiális átrendeződést valójában a 18. század gazdaságtörténelmi eseményeivel lehet bemutatni. Jánossy Ferenc történelmi trendvonal-elemzése állandó változási ütemet vélt felismerni az egyes nemzetgazdaságok munkaerő-megoszlásának változásában, itt természetesen arról van szó, hogy a mezőgazdaságban dolgozók milyen ütemben áramlottak át az iparba, a kereskedelembe, a szállításba, a szabályozási szférába. Egy lábjegyzetet idézünk: „... az a szorzó, amellyel egyik évről a másikra csökken az összes foglalkoztatottakból a mezőgazdaságra jutó hányad, nem állandó, hanem a fejlődés folyamán változik.” Az Egyesült Államokban ez a következőképpen alakult: „20 évenként 10 ponttal csökken, vagyis 1860 és 1880 között csakúgy, mint 1940 és 1960 között, akkor ez az első esetben 60%-ról 50%-ra, utóbbiban viszont 18%-ról 8%-ra való csökkenést jelent, vagyis a relatív csökkenés üteme rohamosan gyorsul, mert az első időszakban $10 \text{ év alatt } 50:60=0,83$ a másodikban pedig $8:18=0,45$ a csökkenési arány. Ez az állandóan gyorsuló csökkenési ütem természetesen feltételezi a mezőgazdasági munka termelékenységének megfelelő ütemű növekedését (minthogy az egy főre jutó élelmiszerfogyasztás semmiképpen sem csökken).

Nézetem szerint a mezőgazdasági munkaerő-elvándorlásának valóban előfeltétele a termelékenység emelkedése, de az elvándorlás ütemét mégsem a termelékenység emelkedés szabja meg, hanem fordítva: a munkaerő redisztribúciója – amelynek belső törvényszerűségei még beható elemzésre szorulnak – kényszeríti ki a megfelelő ütemű

---

⁵ Uo. 330.

⁶ Mill, J. S. (1848): Principles of Political Economy. The Colonial Press, London, New York, 1900. 264.

termelékenységemelkedést.”⁷ Az idézettel egyrészt arra kívántunk rámutatni, hogy a tradicionális gazdálkodás tömegeket érintő átalakulása még a „fejlett országok” esetében is belátható történelmi közelségben van. (Az USA esetében a 19. század, a „fejlett” európai országoknál sem kell századot váltani, nem is beszélve a kelet-európai, az ázsiai stb. követőkről, az utóbbi országok a 20. században „modernizálódtak”. Az idézet másik fontos tanulsága az ok és okozat dilemma. A munkaerő vándorlása a mezőgazdaságból oka-e a termelékenység-növekedésnek, avagy fordítva.

Jánossy Ferenc szerint a vándorlás feltétele a termelékenység, de a vándorlás váltja ki a termelékenységnövekedést. Ez a fajta dialektika nem sokat segít a tisztánlátásban. Adjunk „valóság ízű” magyarázatot! Nyilván esetlegesen, véletlenül létrejöhetnek (mikroökonómiai szint) olyan vállalkozások (manufaktúra, gyáripár), amelyek ugyan továbbra is fenntartják a „tyúk vagy a tojás” problémát, a tömeges változást viszont nem magyarázzák. Ne feledkezzünk meg arról, hogy a tömegek nem azért áramlottak a falvakból a városokba, mert a város a nagy termelékenységből fakadóan magasabb bért kínált, mint a falusi jövedelmi lehetőségek milyenek voltak. A pauperizált tömegek az első időszakban a munkanélküliek seregét növelték. A termelékenység valóban nőtt, az alacsony és – a munkaerő-kínálat növekedése révén – egyre alacsonyabb bérszínvonal okán. Az igazi kérdés tehát nem a vándorlás és a termelékenység ok-okozati viszonya, hanem a munkamegosztás és a piac kapcsolata. S ezt már tisztáztuk. A termelékenység a piaci logika szerint értelmezendő, itt és a későbbiekben a társadalmi termelékenység (hatékonyság) kikerült az uralkodó gyakorlat, s az ezt szolgáló entellektüelek látószögéből.

Láttuk, a munkamegosztás az a társadalomontológiai attribútum, amelynek változása koordináció-kombinációk révén érvényesül. A kapitalizmus térnyerésével fordult meg ez a viszony, egyetlen koordináció kivált, s az organikus munkamegosztás-változás „mögé” állt, s így okká lépett elő. S ez a korlátolt ok (hordozva a piaci alapon értelmezett termelékenységet) kényszeríti ki a munkaerő redisztribúcióját, nem csak a változást, de az ütemét is. Ez a társadalomontológiai képtelenség, tehát a piac uralma a munkamegosztás felett valóban azt a látszatot kelti, hogy ok-okozati mechanizmus és következmény is, így nem csodálkozhatunk Jánossy Ferenc dilemmáján, amikor a termelékenységet (piaci értelemben) feltételként (ok) és a migráció következményeként is látja. Az utóbbi mellett tör lándzsát, valószínűleg ez az alapállás teszi elméletét életképesé. (A következőkben részletesen szó lesz róla.)

Speenhamlandi újrabszolgátság, gyáripár

Polányi Károly A nagy átalakulás című művében pontosan erre az ok-okozati viszonyra adott meggyőző gazdaságtörténeti választ. Anglián, tehát a legilletékesebb példán mutatja be, hogy nincs addig fenntartás nélkül szó kapitalizmusról, piacgazdaságról, amíg a munkaerő nem válik intézményesítetten, politikailag legitimált áruvá. Polányinak a földdel, a pénzzel kapcsolatban is megvoltak a fenntartásai. Nem posztulálható, hogy a munkaerő, a föld és a pénz piacosításával megoldható a harmonikus társadalomszereződés. Ha az áru az, amit adnak, vesznek, eladásra termelnek, akkor a munkaerő, a föld és a pénz – határozottan állítható – nem áru. „Ha egyedül a piaci mechanizmus irányítaná az emberek és a természeti környezetük sorsát, sőt még a vásárlóerő mennyiségét és felhasználását is, a társadalom elpusztulna.”⁸

Az értelmezők élesen kettéválnak. A piaci fetisizták, akik az elmúlt két évszázadban kisebb megingásokkal mindent megtettek a totális piacosításért, iróniával fogadják ezeket a

---

⁷Jánossy Ferenc (1975): A gazdasági fejlődés trendvonaláról. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1975. 51–52.

⁸ Polányi Károly (1946): A nagy átalakulás. Napvilág Kiadó, Budapest, 2004. 107.

sorokat, s nem győzik a kiterjedő piac anyagi sikereit sorolni. A perifériára szorított kisebbség intellektuális fenntartásai a legitim tankönyvkultúrát még csak meg sem környékezhetik. A tradicionális irányzatok bizonyára maradéktalanul egyetértének Polányi Károllyal. „A kulturális intézmények védőernyőjétől megfosztva az emberek belepusztulnának a társadalmi elhagyatottságba: meghalnának a heveny társadalmi felfordulás áldozataiként erkölcsstelenség, perverzió, bűn, éhhalál következtében. A természet elemeire hullana szét, a környezet, a táj szeméttelpekké válna, a folyók elszennyeződnenek, veszélybe kerülne a katonai biztonság, összeomlana az élelem- és a nyersanyagtermeléshez szükséges hatalom. Végül a vásárlóerő piaci irányítása időről időre csődbe juttatná az üzleti vállalkozást, mert a pénzszüke és a pénzbőség éppoly végzetesnek bizonyulna az üzletre, mint az árvizek és az aszályok a primitív társadalom tagjaira. Vitathatatlan, hogy a munkaerő, a föld és a pénzpiacok valóban lényegesek egy piacgazdasághoz. De egyetlen társadalom sem bírná ki a lehető legrövidebb ideig sem e durva fikciórendszer hatásait, ha emberi és természeti szubsztanciája, valamint üzleti szervezete nem lenne védve ennek az ördögi malomnak a pusztításától.”⁹ Polányi Károly feltételes módban fogalmazott, a kritikusok szerint a 21. század felől kijelentő módban, a tények pusztá leírásaként is helytálló a szöveg. Összpontosítsunk a munkaerőre. A 18. század vidékies Angliája nem engedte – minden kapitalizálódási előzmény ellenére –, hogy a munkaerő piacosításával a tradicionális társadalmi hálót szétszaggassák. Polányi Károly az ún. speenhamlandi (1795) törvényeket igyekszik úgy bemutatni, amelyek az ipari forradalom legintenzívebb korában (1795–1834) is megakadályozták a munkaerőpiac kialakulását. A törvény megalkotói és a mögöttük álló erők nyilván úgy látták, hogy nincs arányban a munkaerőpiac eredményeként létrejövő piaci hatékonyságelőny a társadalmi hatékonyságban okozott pusztítással. A törvény gyakorlati kivitelezője az országot behálózó, s hiteles szociális ismeretekkel leíró plébániák voltak. (Az egyház így a matéria világában is igyekezett akarva akaratlanul tartani a tradicionális társadalmi pozícióját.)

A speenhamlandi törvény jövedelmüktől függetlenül biztosította a szegények megsegítését, „gyakorlatilag a megélhetési jogot”. Ezt a – kompetitív piacot ellehetetlenítő – törvényt 1834-ben törölték csak el. Az érvelés így szólt: a szociális biztonság, a „megélhetési jog” elkényelmesít, az embert az emberi szint alá kényszeríti, a piacon kialakuló bérek színvonala a segély szintje felé tendál, így a pauperizálódás ha lehet, még szélesebb körben válik elterjedtté. A törvény felszámolása mögött, mint mindig elválaszthatatlanul szellemi és materiális okok állnak. A liberális alapelvek, itt mindenekelőtt a szabadság követelte a térnyerését, míg materiális oldalról – és erre Angliának megvoltak a külső és belső forrásai – az emelkedő munkabérek játszottak főszerepet. A tradicionális társadalom harmóniáját a liberális expanzióban lévő piacgazdaság látszott a 19. században visszavonhatatlanul felváltani. A materiális sikerek sűrű szövésű fátylat borítottak a háttérre, a társadalomontológiai alapokra és a hosszú távú következményekre, amelyek az emberi psziché, a társadalom együttélési viszonyainak torzulásában, s a természet pusztulásában manifesztálódott.

A munkamegosztás természetes rendjének felborulása a termelő ember áruvá válásával vált visszavonhatatlanná. Szimbolikusan tekintsük fordulópontnak a speenhamlandi törvények (1834) eltörlését. A korai kapitalizmus kb. négyszáz éves előkészületei a gazdaságszerveződés tradicionális formáitól (jobbágy-földművelés, háziipar, kézművesség) a manufaktúrán át jutott el a gyáriparig. A speenhamlandi törvény eltörlése és a manufaktúra közötti korszakot legfeljebb kvázi-gyáriparnak nevezhetjük. Speenhamland utáni gyáripar alkorszakaival nem foglalkoznánk, témánk szempontjából minden módosulás (fordizmus, taylorizmus stb.) egy-egy lépés volt a társadalom „elsötétedéséhez”. A gyáripar végső

---

⁹ Polányi Károly (1946): A nagy átalakulás. Napvilág Kiadó, Budapest, 2004. 107.

stádiumában, az automatizálódás előretörésével tökéletesen előkészítette az utat minden szinten és mindenhol megjelenő „cunaminak”, a komputerizációnak.

A társadalom (a munkamegosztás) háta mögé került piac, pontosabban álpia gazdasági hatalmasai, a transz- és multinacionális cégek (uralva a tudományt, médiát, politikát) olyan technikát teremtettek – fordítva is igaz: olyan technika szülte őket – amely biztosítja számukra – mily paradox – az információk totális kisajátítását, s ezzel együtt a magánélet feletti, a politikai, a gazdasági hatalmat. Ellenállás nélkül, sőt igenlő fogadtatás mellett kapott helyet a magánélet világában. Uralnak minden szót, gesztust, amely az egyre roncsoltabb családokon belül még tetten érhető. A politikai szerveződések, a létező politikai erők érték-, ideológia-, célképző mechanizmusait érdekeikhez igazították, a legitimálást kisajátították. A gazdaságszerveződés lényegi kérdéseit a szabályozás, pontosabban a pénz világában horgonyozták le. Elfoglalva ezzel a materiális világ stratégiai pozícióit. „Vigasztaló lenne azt mondani, hogy mindezek a komputerrel való visszaélésekből erednek. Csakhogy mindezt éppen célul tűzték ki azok, akik feltalálták az információs technikát, és akik pártolták és pénzelték a kifejlesztését. A komputer az ő gépük: misztikája őket igazolja.”¹⁰

Komputerizáció

Mielőtt válaszolnánk arra a kérdésre, hogy a 20. század utolsó harmadától érvényre jutó komputerizáció, s a körötte szerveződő gazdasági, társadalmi rend milyen változásokat hozott a tradícióban, pontosabban abban a jelenségben, amit még tradíciónak nevezhetünk, tekintsük át az uralkodó termelésszerveződés metamorfózisait a reneszánsztól napjainkig. A primordinális tradíció alapján még értelmezhető jobbágy-földművelésből (háziiparból, kézművességből) hogyan jutott el a nyugati ember, s a nyomába minden más kultúra az informatika világába, az új despotizmusba.

Az 1. táblázatban az elmúlt 500 év domináns termelésszerveződéseit vetjük össze. Markáns jelzőkkel a jobbágy földművelést – háziipart, kézművességet és a végkifejletet a komputerizáció korát látjuk el. A két átmeneti formát (manufaktúra, gyáripár) ezúttal „elnagyoljuk”. Ha nem is lineáris pályán, de következetesen vezettek a végkifejlethez. Az értékelés (a minőségadás) szempontjainak hátterében J. Habermas kommunikatív cselekvési elméletének¹¹ modelljében szereplő tényezők állnak, az életvilág elemein nem változtattunk, a politikum esetén a hatalomszerveződés (államszerveződés) mikéntjére és az uralkodó lojalitási formára összpontosítunk. A gazdaság lényegi megragadásakor végképpen elhagyjuk a habermasi közelítést. A mindenkori gazdaságszerveződést a munkamegosztás természetével, a domináns koordinációkkal, döntési-cselekvési attitűdökkel, a jövedelemelosztás sajátosságával és a világgazdaság súlyával jellemeznénk. Lásd az 1. táblázatot!

1. táblázat

Az újkor és a későújkor uralkodó termelésszerveződéseinek jellemzői

Megnevezés	Jobbágy-földműves, háziipar, kézművesség	Manufaktúra	Gyáripár	Informatika
Kor	A 15. század és az azt megelőző	16–18. század	19–20. század	20. század utolsó harmadától

¹⁰ Roszak, Th. (1986): Az információ kultusza. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1990. 354–355.

¹¹ Habermas, J. (1971): A kommunikatív cselekvés elmélete. ELTE Jegyzetkiadó, Budapest, 1985.

	évszázadok, évezredek		napjainkig
Életvilág 1. Domináns tanulási készség 2. Domináns csoportidentitás 3. Domináns elfogadtatási forma (thümosz)	Magas színvonalú individuális tudás, alacsony színvonalú társadalmi tudás. Nagycsalád, faluközösség. Társadalmi státuszba születéssel adott. A tehetségeknek a szakrális arisztokrácia a vonzaspont.	Alacsony színvonalú individuális tudás, magas színvonalú társadalmi tudás. Málladozó család, város. A munkapiacnak való megfelelés.	Az individuális tudás a létfeltételek reprodukálására képtelenné vált, a társadalmi tudás összefüggéstelenül elbonyolódott. „Világfalu”, egytagú csoport. Kvázi munkapiacnak való megfelelés.
Politikum 1. Hatalomszerveződés 2. Lojalitás talaja	Abszolutisztikus monarchia Morál	Arisztokrácia – Burzsoázia → Demokrácia Szokás-maradványok, félelem	Neodespotizmus Virtuális illúziók, testi élvezetek kielégítettségi szintje
Gazdaság 1. A munkamegosztás természete 2. Domináns koordináció 3. Domináns döntési-cselekvési attitűd 4. Jövedelemosztás 5. Technika 6. Világgazdasághoz való viszony	Szerves Családi Kooperáló Tradicionális Emberléptékű, kézhez álló Provincialitás érvényesül	Szervetlen, felparcellázó Piaci Egoista Határtermelékenység szerint Erőgépek (gőz, szénhidrogén, villany) Nemzetgazdaságok gyarmati rendszerei	Értelem- és célnélküli Agresszív Agresszív-destruktív A kvázi piac alakította határtermelékenység szerint, soha nem látott egyenlőtlenség. Emberléptéket átlépő elektronikus jelek, biotechnika. Multi- és transznacionális szervezetek világot behálózó gyarmati rendszere.

A táblázat alig követel magyarázatot. A feudális gazdaságszerveződési rend az utolsó, amely a primordinális tradíciónak megfelel. Természetesen Euráziában számos feudális társadalomszerveződési forma kialakult (klasszikus nyugat-európai, a Rouen folyótól a Rajnáig érvényesülő kontinentális feudalizmus, az észak-európai, a sztyeppei nomád, a bizánci, az iszlám feudalizmus, és ide soroljuk az ázsiai termelési módot is).¹² Itt a közös gazdasági vonásokat ragadtuk meg. Megjegyezzük, ez a korszak – a követő századokkal szemben – nem exponálta a gazdaságot. A termelékenységi szint nagyon szerény mértékben emelkedett csupán. Valójában a gazdasági változások a 18. századdal érkeztek meg. Eddig – F. Braudel után – a biológiai egyensúly korszakáról beszélhetünk; a jobb földek elfoglalását követő magasabb népszaporulatot követte a rosszabb földek megművelésére kényszerülők alacsonyabb termelékenységi szintje. A jobb földekért folyó harc háborúval, éhséggel, fertőzőbetegségekkel járt, s ezek visszavetették a népességszámot. És minden kezdődhetett előlről, az egyensúly mindig helyre állt.

Braudel kimutatta, hogy Európa nyugati országaiban a gabonaneműek termékhozama 1200 és 1820 között, tehát több mint hatszáz év alatt legtöbb országban alig kétszeresére (Franciaország, Spanyolország, Itália, skandináv országok), a „legfejlettebbek” esetén legfeljebb háromszorosára (Anglia, Írország, Németalföld) emelkedett.¹³ Vegyük észre a tradicionális agrárkultúra a 19. század elejéig, az ipari forradalomig – az időtávlat fényében – alig változott. A tradicionális gazdaságszerveződési rendben élő ember a „19. század előtt bárhol élt is, nem számíthatott többre, mint várhatóan rövid életkorra, némi ráadással a gazdagok esetében. Mindazon betegségek ellenére, amelyek a túlságosan bő étkezésből, a testmozgás hiányából és a káros szenvedélyekből származnak, tíz évvel tovább élnek [ti. a gazdagok] – írja 1793-ban egy angol utazó Európáról szólva –, mint azok, akiket idő előtt elhasznál a munka, a kimerültség, és szegénységük megakadályoz benne, hogy megszerezzék maguknak az életük fenntartásához szükséges dolgokat.”¹⁴ Az anyagi világban, az ökonomizmusban élő későújkori kutató – átítatva némi marxizmussal – hajlamos a középkor gazdasági teljesítményeit a táplálkozás és a fertőző betegségek elleni harcban látni és láttatni, s ettől a szemlélettől még Braudel sem tudott igazán elszakadni. Ellenpontozva az „utazókra” épített adatolást: „Galeotto Marzio szerint >a Tiszában több a hal, mint a víz<. Oláh Miklós Hungaria-ja megjegyzi, hogy a Balatonban egy húzással hús szekérre való halat lehetett fogni. Bonfini nem csak a gazdag halfogásokat említi, hanem leírja a halfogási módszereket is.”¹⁵ A 21. századi „mennyeségi” szemüvegen nézett tradicionális világ lényegéhez aligha jutunk közelebb, ha pro- és kontra utazókra építünk – nem kizárva, helyén kezelve ezt a nézőpontot is. Közelebb jutunk a „gazdálkodó” középkori emberhez – kiemelve a gazdálkodást a mindennapiság érdektelenségéből –, ha a földművelés, az állattenyésztés, az ezekhez szükséges kézhez álló technika megtermelését (háziipar, kézművesség) tesszük górcső alá, ha a feudális ember életvitelét és életmódját rekonstruáljuk.

A mezőgazdasági munka szezonális, s a „szezón”-ban szükségszerűen jelentkező intenzív erőkifejtés sem általános. Gondoljunk a családfőre, akár a szántás, akár a betakarítás időszakában, a két-, négy-, hatökrös szekerek néhány kilométert „oda vissza” órák alatt tudnak megtenni. A „bakon ülés” nem jelent említésre érdemes fizikai terhelést. Az állatok őrzése, a termények raktározása, feldolgozása mind-mind emberléptékű fizikai megterhelést igényel stb. A szezonális munkatevékenységek némelyike (kaszálás, zsákolás, szántás,

---

¹² Gyimesi Sándor (1987): A feudalizmus kialakulása és típusai. JATE Könyvkiadó, Szeged, 1987.

¹³ Braudel, F. (1979): Anyagi kultúra, gazdaság és kapitalizmus, a XV-XVIII. század. A mindennapi élet struktúrái: a lehetséges és a lehetetlen. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1985. 121.

¹⁴ Uo. 86. Braudel A. N. Marine-t idézi.

¹⁵ Ferenczi László: Vízgazdálkodás a középkorban. gepeskonyv.btk.elte.hu/adatok/Tortenelem/.../06%20FERENCZI.pdf.

kapálás stb.) kétség kívül emberpróbáló, de ebben sem a manufaktúra, sem a gyáripár, sem a komputerizáció nem múlta alul a korabeli emberek megpróbáltatásait. S ne feledkezzünk meg a szinte kötelező (szokás alapon) vallási ünnepek sokaságáról.

A középkori ember életminőségét és kimutatható alacsonyabb várható élettartalmát összevetni a késő újkor továbbélő és rendkívül problémás életvitelével aligha mennyiségi kérdés. A kemikáliákkal, biológiai manipulációval, nem emberléptékű technikával elért „többlet élet”, amely sommás általánosítás, súlyos árat követel: az emberiség genetikai állományának minősége egyre romlottabb, a létfeltételt jelentő természeti elemek felszámolódnak, s nem is beszélve arról az életminőség-romlásról (lelki sivatagosodásról, szellemtelenedésről, elidegenedésről stb.), amely a késő újkori ember sajátja. A középkori és az újkori ember metamorfózisa a „minőség mennyiséggé” változásában ragadható meg.

Az első táblázat megértését segíti az is, ha adunk két életvilág-meghatározást. Az elsőt értelmezhetjük történelmi korszakok között, így még a feudalizmusra is érvényesnek tekinthetjük. Megjegyezzük: a habermasi Rendszer (politikum, gazdaság) és életvilág fogalmi háló felhasználása a feudalizmus és az úgynevezett posztmodern társadalmak összevetésére kissé erőltetett, ismét az anakronizmus csapdájába sétálunk; napjaink értékbaszán látjuk a középkort, így izolálunk olyan jelenségvilágokat, amelyek ugyancsak felparcellázhatatlanok voltak a maguk korában. Ez a „csúsztatás” valójában nehezíti a látványos különbségtételt, s ez az alapállás – értelmezésünkben – nagyobb nyomatékot ad annak a belátásához, hogy valóban a mennyiség jutott uralomra a minőség, a racionalitás, a józanész felett. A korszakok közötti életvilág meghatározása: a legfontosabb integráló (tehát egységesítő), mintafenntartó (tehát a tradíciót továbbvivő) erőit fogja össze. (Itt Habermas nyilván nem a primordialis tradícióra gondol, de a kapcsolódási pontokat – bármennyire fogyjanak is az újkorban – mi tételezzük.) Az integráció és mintafenntartás legfontosabb megjelenési formái:

1. Az innovációt és adaptációt lehetővé tevő tanulási készségek (ez utóbbi feltételei: a fizikai, a pszichikai, a morális tűrőképesség, jogi szabályozhatóság).
2. Csoport identitások (család, kommunális élettér, szokás, etnikai, nyelvi-nemzeti-nemzetiségi-regionális hovatartozás).
3. Az elismerés (thümosz) vágya.¹⁶

A késő újkor Rendszer-deformációi – közelítésünkben előzményként a manufaktúris, a gyáripári kor szintén – végzetesen lerontották és maguk alá gyúrték az életvilágot. Definiáljuk ennek következményeként második értelmezés szerint az életvilágot, illetve ami abból maradt. A késő újkorban (napjainkban, az informatikai kor világában) az életvilág mindhárom eleme veszélyben van: a. a versenyképes speciális ismeretek tanulási készségein „túl minden innovációs hajlamot kiölnék, a morális tűrőképességet annullálják, a jogi szabályozhatóságot maximálisan kiaknázzák, a gyakorlati – morális és esztétikai – expanzív önmegvalósítást – magyarul a szabadságot és a szépséget, benne a humán környezeti szubsztanciával – megsemmisítik; b. a hagyományos csoportidentitásokat

---

¹⁶ F. Fukuyama arra kereste a választ, hogy mi motiválja az embereket a „történelem végén”. A választ Platón Állam című művében találta meg, s töretlenül alkalmazhatónak találta a követő korokban is. Platónnál a lélek vágyakozó, gondolkodó és „indulati” részekből áll. A „vágy” arra ösztökéli az embereket, hogy rajtuk kívüli dolgok megszerzésére, elérésére törekedjenek, míg a gondolkodás, latolgatás megmutatja nekik, mi ennek a legjobb módja. Am az emberek másra is törekszenek: el akarják ismertetni értéküket, hogy azoknak a személyeknek, dolgoknak, elveknél az értékét, akiket, vagy amelyeket becsülnek. Azt a hajlandóságot, hogy énüknek bizonyos értéket tulajdonítunk, és megköveteljük ennek az értéknek az elismerését, a mai köznyelv „önérzet”-nek nevezi. Az önérzetességre való hajlam a lélek thümosz-nak nevezett részéről származik. Fukuyama, F. (1992): A történelem vége és az utolsó ember. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1994. 60. – tartalmi idézet.

szétrombolják, és az identitást vesztett egyéneket, mint mobil munkavállalókat szervezetekhez láncolják; c. végül a részvételi és én érvényesítési késztetésekben rejlő, nyilvános vitával járó legitimációs veszélyt elhárítandó, társadalmi nyilvánosság és a politikai akarat képzés szféráit politikamentessé teszik, és a politikát az adminisztrációra redukálják.”¹⁷

A 1. táblázat 2. és 4. oszlopának összehasonlításakor az életvilágon belül talán az ún. „egytagú csoport” kifejezés érdemel figyelmet. Csányi Vilmos kreálta ezt a kifejezést. Humánetológusként kereste az emberi természet differentia specificáját, illetve az evolúciós folyamatban (az alapállás ezúttal ne vitassuk) a mai ember lehetőségeit. Az ember ember voltához a csoporthoz kötődés elengedhetetlenül hozzátartozik. A „modern társadalmak” jellemzője, hogy egyik irányba olyan méretű csoportokat kívánnak természetes organizációként elfogadtatni, amelyek az egyén szempontjából értelmezhetetlenek, mert értelmetlenek, noha a felőlük áradó impulzusok nyomasztóak, gondoljunk az Európai Unió, a globalizmus, a világfalu jelenségekre. Másrészt: „A modern társadalmak során radikálisan csökkent a csoportméret és a mai világban egyre, azaz egyetlen személyre redukálódott. A modern társadalmak egytagú csoportok szövetségéből épülnek fel.”¹⁸ A smithi erkölcsbe ágyazottan önző emberből – a modern liberálisok nagy győzelmére – maradt az önző ember. A moralitás és a moralitás intézményei a tradícióhoz kötötték a smithi embert. Csányi Vilmos az embert és embert összekötő kötőszöveget az egyezkedésben látja. Mind degeneráció – a pejoratív megítéléstől Csányi Vilmos tartózkodik – elfogadható a látélet. Mivel: „Elveszett a lojalitás, az önfeláldozás, a morális támogatás és még a közös akciók is korlátozottak, amelyek korábban a csoport-, valamint a párkapcsolatokat létrehozták és jellemezték. Maradtak a kompromisszumok, a szüntelen védekező állapot, a csoportok közötti kapcsolatok racionális taktikái, lojalitás helyett az egyezkedés kultúrája.”¹⁹ A „modern egy tagú csoport” egy minden elemében problémás társadalomszerveződésnek, a liberalizmusnak a torzszülötte. Ad absurdum tételezése – és ehhez valóban közelít a valóság – a totális anarchiát, a teljes értelem-, érzelem- és hitnélküli világot hozná el. Azt bizonyára Csányi Vilmos sem gondolja komolyan, hogy a „világfalu” több mint hétmilliárd embere az „egyezkedés kultúrája” révén akár egyetlen napot is túlélne. Csányi Vilmos látéletét és perspektíváját ellenpontozza: valóban léteznek azok a mechanizmusok, amelyek az „egytagú csoport” irányába mutatnak, de a társadalom replikatív erőit még mindig azok a roncsolt tradicionális közösségszerveződések tartják fenn, amelyeket még mindig családnak, nagycsaládnak, faluközösségnek, nemzeti közösségnek hívnak – bármennyire legyen is előrehaladott ezek inkább tudatos, mint spontán felszámolása.

A létrontás vázlatát adó 1. táblázatban a politikai intézményi rendszer átalakulását viszonylag könnyű nyomon követni. Az életvilágban és a gazdaságban lejátszódó bomlási folyamatok formaváltozásai a politikai intézményi rendszerben bekövetkező metamorfózison jól nyomon követhető. Grotius után a profán tudományos okoskodás megteremtette a gyakorlat számára, hogy a politikai hatalmat leoldják a primordialis tradícióról; a hatalom nem Istentől, hanem a néptől van ... A reneszánsz a humanizmus révén bontja meg azt a vertikális létrendet, amelynek a csúcán királyok, császárok, cárok, papi fejedelmek álltak, a második grádicson a harcosok, a harmadikon a földművesek, kézművesek, kereskedők, a negyediken az „elesettek”. Az egyenlőség eszménye néhány száz év alatt eldöntötte a társadalom természetes hierarchiájának létráját. „Amikor ezt >rendszerre< teszik, megvalósul – legalábbis nominálisan – a demokrácia. >Valódi demokrácia< ugyanis – ismét csak

---

¹⁷ Papp Zsolt: A racionalitástól a kommunikatív racionalitásig. Jürgen Habermas társadalom elméleti szintéziséről. Csepeli György – Papp Zsolt – Pokol Béla (1987): Modern polgári társadalomelméletek. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1987. 59.

¹⁸ Csányi Vilmos (1999): Az emberi természet. Vince Kiadó, Budapest, 1999. 290.

¹⁹ Uo. 290–291.

szerencsére – soha nem lehetséges, mert az maga a teljes káosz, következés képen a megsemmisülés lenne. Tudniillik, ha a demokratikus elvet logikailag ad abszurdum – a maximális demokráciáig – elveszük, akkor oda jutunk, hogy mindenkinek minden kérdésben permanensen szavaznia kell.”²⁰ Márpedig ez merő képtelenség.

Az abszolutisztikus uralkodóktól a demokráciáig vezető történelmi úton A. de Tocqueville figyelmeztetése talán a legmeggyőzőbb. Az egyenlőség természetellenessége olyan intézményeket és olyan törvénykezést szül, amely arra törekszik, hogy az emberek, embercsoportok közötti minőségi eltéréseket is kiegyenlítse. Az emberek gazdag árnyalatainak tudatos eltüntetése az egyenlőség, az egyenlő esély nevében olyan nyomasztó törvénykezést szül, amelynek ideálja minden eddigi történelemben létezett elnyomásnál szörnyűsegebb lehet. Tocqueville 1835-1840-ben megelőlegezte a 20. század ordas eszméit, s főként annak végkifejletét, ti. a bolsevizmust, a fasizmust és a győztest, a globalokrata libertinizmust. Azt írja: „Azt hiszem tehát, hogy az a fajta elnyomás, amely a demokratikus népeket fenyegeti, semmi eddigihez nem fogható; kortársaink nem találnának hasonlót emlékeik között. Magam is hiába keresem a kifejezést, amely pontosan jelölné, s visszaadná a róla kialakult gondolataimat; e régi szavak, mint zsarnokság és önkényuralom, egyáltalán nem illenek rá. A jelenség új, meg kell hát próbálni pontosan leírni, hiszen megnevezni nem tudhatom.”²¹

Neodespotizmusnak neveztük, de talán pontosabb lenne globalokrata libertinus technodespotizmusról beszélni. A „globalokrata” és a „libertinus” jelzők azokat a manipulatív háttérhatalmakat ragadják meg, amelyek az emberléptéket vesztett nagytechnika uralma és használata jogán szavaztatják világszinten „egyenlővé” tett tömegembereket. Ezen a bázison jön létre az „új” infernális (pokoli) hierarchia: a tradicionális társadalmi rend feje tetejére állítása. Az őshagyomány politikai szemlélete és a modern tömegemberbe sulykolt értelmezési tartomány „ég és föld” különbözőségét mutatja. Az utóbbi egy intenzitási egyenesen gondolkodik, ahol a megtúrt szereplők: baloldal, balközép, centrum, jobbközép, jobboldal. Formálisan a háttérhatalmak mintegy villanypásztorként időközönként létrehoznak szélsőjobb és szélsőbal csoportosulásokat, majd hatalmas média erővel ezeket lehetetlenítik, miközben a bal, balközép, a jobbközép és jobboldal még inkább a centrum felé lavíroz – pontosan ez volt a cél –, hogy „elhatárolódják” a „szélsőségek”-kel való hírbehozástól is. A kreált „villanypásztor-pártokkal” sikerült olyan szűk mozgástérbe terelni a nyugati pártokat, hogy valójában mindegyik liberális/libertinus ideológiai bázison áll. Ezen a szűk és egyre szűkebb téren a pártok világnézeti alapállását egyre problémásabb elhatárolni. A zűrzavar komikus, s egyben kétségbeesítő. Nagyon jól példázzák a magyar politikai pártok a fentiekben leírt helyzetet. A magukat baloldaliként számon tartó pártok egymásra licitálva köteleződnek el a háttérhatalom igényeinek, a média, a pénzvilág tulajdonosi érdekköreinek, miközben a jobboldali pártok szolid baloldali gazdaság- és szociálpolitikát folytatnak. Orbán Viktor miniszterelnök kétségbe esve kérte párttársait: legalább az egykulcsos adót tartsuk meg, legyen egy tényező, amely még utal jobboldaliságunkra.

A primordinális hagyomány politikai szemléletét térben kell elképzelni. Adva van egy gúla, melynek tengelye felfogható egy intenzitási egyenesnek, amihez mint kvintesszenciális vonatkoztatási „támpont” viszonyulnak a gúla egyes szintjein elhelyezkedő pártok. Az intenzitási egyenes egyik végén, a gúla csúcsán Isten, a másik végén a Sátán áll. Itt „szélsőjobboldal”, mint valamiféle veszélyes extremitás tulajdonképpen nem létezik, mert az amit normálisnak kell tekinteni a legjobboldalibb jobboldal (Istenuralom), és csak ehhez képest lehet szélsőséges, mégpedig csakis – az egyetlen lehetséges ‘szélsőségesség’ –

---

²⁰ Baranyai Tibor Imre (n.a.): Fejlődő létrontás és örök hagyomány. Kvintesszencia Kiadó, Debrecen, n.a. 59.

²¹ Tocqueville, A. de: Az amerikai demokrácia. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1993. 972.

baloldali szélsőségesség értelmében”²² Ezen értelmezés szerint a nyugati kultúra pártjai meglehetősen közeli szinteken, a gúla talapzatához meglehetősen közel helyezkednek – meglehetősen „szélsőséges” pozícióban.

A hatalomszerveződés átváltozásának bemutatása után feltehetjük a kérdést: milyen változáson esett át a vizsgált korszakban a vezetettek lojalitása. Győztes parasztfelkelés nem volt – tanította a marxizmus, s folytatta, ahhoz a munkásosztálynak kell megszületni, hogy radikálisan vissza lehessen vonni az uralkodó társadalmi renddel szemben a lojalitást. S valóban, a jobbagyság ösztönszerű spiritualizmusa olyan természetes gátakat hordozott, hogy a feudális társadalmi hatalmi rend számára megkérdőjelezhetetlen maradt. A reneszánsz után hosszú évszázadoknak kellett elteltetni, amíg az alacsonyabb szintek tömegei a gyilkolásig ragadtatták magukat. Ez lett a „Nagy Francia Forradalom” legfőbb „érdeme”. Közel fél évszázad múlva már egy kelet-európai lángelme is azt kiáltja:

„Lamberg szívében kés, Latour nyakán
Kötél, s utánok több is jön talán,
Hatalmas kezdesz lenni végre, nép!
Ez mind igen jó, mind valóban szép
De még ezzel nem tettetek sokat
Akasszátok föl a királyokat.”²³

A politikai intézményi rendszerhez való lojalitás vizsgálata is azt igazolja, hogy a látványos fordulatok nem a reneszánsz, hanem a francia, illetve az ipari forradalom után következtek be. A Kali-Yuga végső szakaszában gyorsulnak fel az események, s alakulnak ki exponenciális folyamatok.

A globalokrata libertinus neodespotizmus (az antitradicionalitás) sikerrel állította feje tetejére soktízezer év tapasztalati rendjét. A tömegekből jött burzsoá valóban győzött, még arra is volt ereje, hogy az ellene támadó erők egyik táborát ő maga szervezze meg (kommunizmus), de jelentős segítséget nyújtott a némileg más bázison ellene szerveződő nemzeti szocializmusnak is. A 20-21. század fordulóján – rivális hiányában – meglehetősen megmosolyogni való botlások közepette szervezte meg önmagának az új ellenfelet (az „arab” terrorizmust). A mai napig gondoskodik arról is, hogy legitimálói, a tömegek megkapják mindennapi virtuális illúzióikat, testi élvezeteiket, s ennek elfogadása egyben a lojalitásuk megnyilvánulását jelenti.

Az anyagelvűség (materializmus) uralomra jutásával a gazdasági szféra került előtérbe – és vice versa. A virtuális térben, a legitimáló intézményekben (média, oktatás, kutatás, kultúra) olyan fogalmi- és magyarázatáradat kötődik a világgazdasághoz (integráció, árfolyam, tőkeáramlás stb.) és a nemzetgazdasági tevékenységhez (GDP alakulása, munkanélküliség, infláció, költségvetési és fizetési mérleg gondok stb.), amelyek – akár a „kis gömböc” a magyar népmesében – „elnyelték” az egész világot, a társadalmi és magánéletet.

A statikus, közel azonos szinten újratermelődő gazdasági rend a 18. század közepétől mutat látványos fordulatot. A korábbi korok a többlettermelést olyan exkluzív épületekben (kastélyok, várak, öntöző berendezések stb.), fegyverekben, lovakban, arisztokráciát szolgáló és szimbolizáló ruhákban, ékszerekben csapódtatták le, amely Euráziában hosszú évezredek át egy szűk elithez kötődött. (S ezzel a raktározást, illetve a „gyáripari”

---

²²Baranyai Tibor Imre: A metafizikai tradicionalitás társadalompolitikai vetülete. Megjelent: Guénon, R.(1927): A modern világ válsága. A kereszt szimbolikája. A Hagyomány Iskolája n.a. 1994. 241.

²³ Petőfi Sándor (1948): Akasszátok föl a királyokat! magyar.irodalom.elte.hu/sulinet/.../petofii/akassz.htm Petőfit felmentő apologetikára még ilyen szövegkörnyezetben sincs szükség.

felhalmozás lehetőségét lehetetlenítették.) A kapitalizálódás, s a vele járó polgárosodás közel 500 éven át érlelte, s honosította meg azokat a változásokat, amelyek a 18. század közepétől két exponenciális trenddel jól megragadható; a népesség- és a gazdasági növekedés trendjeiről van szó. Az őshagyomány kritikai szemléletét elfogadva, az exponenciális trendek a Kali-Yuga végső szakaszát látványosan bemutatják. A kapitalizmussal, a polgáriasodással együtt járó „haladás”, „fejlődés” eszme kiemelkedő tudományos szolgáloja a politikai gazdaságtan lett. A. de Montchretien 1615-ben ad nevet az új tudományterületnek, a tudományosság rangjára – a kor és az utókor is így értékelt – A. Smith főművének (Vizsgálódás a nemzeti vagyonosság természetéről és okairól) megjelenésével (1776) emelkedik. A közgazdaságtan hajnalán az alapkérdés a vagyonosság, a jólét okaira irányult. A tudomány – szinkronban az általános kulturális degenerálódással – megszabadult a „jólét” már ebben a korban is erőtlén közelítési módjától, s maradt – a mai napig – a vagyonosság, vagy még „modernebben” gazdasági növekedés kérdése. A korlátaitól megszabaduló kapitalizmus – lásd a speenhamlandi törvények eltörlése – rendszerének „ontológiai” fundamentumává vált a materiális kényelem széles tömegek számára való biztosítása. Boldoggá most már azon ember tehető, aki szegénységét az anyagi javak hiányának felismerésében látja, s mindent megtesz, hogy ez a hiány ne maradjon kielégítetlenül. „Boldogok a lelki szegények” hirdette a Hegyi beszédben Jézus Krisztus. Magyarán: boldog az az ember, aki a szellemi és a lelki világ irányába érzel kielégítésre váró hiányt. A reneszánszsal, a humanizmussal (nem előzmény nélkül) eldőlt a nyugati ember „mennyekekből lebecsátott” létrája, sőt nem pusztán eldőlt, hanem belefürödött az anyagba, lejáratot biztosítva a „pokol” bugyrai felé. (A „létra eldőlésének” szellemi környezetéről Aquinói Szent Tamás kapcsán fogunk részletesen beszélni.) Ami az elmúlt 600, de inkább 200-250 év alatt történt, az nem szól másról, mint a nyugati ember, s az általa a megfertőzött – „fejlődéssel” lépést tartani tudó – kultúrák elmaterializálódása. Kézenfekvő lenne a földigilisztával analóg folyamatokkal példálózni, de ez a párhuzam a Föld-ökoszisztémára, benne az emberi létezésre nézve igazságtalanul leértékelné a földigiliszta-lét értelmességét, ti. a földigiliszta „földzabálása” kiemelkedően áldásos outputtal jár (a föld humusztartalmára nézve áldásos), az emberi „földzabálás”-outputja viszont az ökoszisztémák tönkretételével, megsemmisítésével, az emberi együttélési viszonyok kiürítésével, az emberi psziché felbomlásával jár. Valószínűleg a földzabálás kényelemnek betudott emberi előnyei már messze alatta vannak a melléktermékek (természetpusztulás, antiszocializálódás, pszichés károsodás) okozta hátrányoknak.

Fordulópontok a nyugati gazdaság- és művelődéstörténetben

A skolasztika csúcsteljesítményei közül kiemelkedik Aquinói Szent Tamás „Summája”.²⁴ Nehéz lenne eldönteni, hogy e zseniális szintézishez mennyiben járult hozzá a kikövetelő korszellem, s mennyiben merőben individuális teljesítményről van szó. Utólag könnyű látni és láttatni, hogy ez a szellemi katedrális a nyugati kultúra, s talán az emberi civilizáció figyelmeztető mementója is. A reneszánsznak nevezett szellemi erjedés (természetesen hívei akkor sem s napjainkban sem így értékelték/értékelnek) olyan zabolátlan erőket indított útjukra, amelyek mindenekelőtt megbontották az emberi létezés óta koherens egységet alkotó hit és tudás, lélek és test, egyén és közösség, Isten és ember elválaszthatatlanságát. A materiális és a szellemi életben is megjelentek azok a hajszalrepedések, amelyek idővel végzetes szakadékokká mélyültek ember és ember, ember és természet, ember és Isten között. Assisi Szent Ferenc már hiába fordított hátat a „bűn

---

²⁴ Aquinói Szent Tamás (1266–1273): A teológia foglalatata. Gede Testvérek, Budapest, 2002.

fészkeinek”, a városnak, hiába tagadta meg kalandorkapitalista apját,²⁵ az új társadalmi és gazdaságszerveződési rend (az anyagi javak felé forduló előpolgárság) és az új szellemiség, a rinascitá (újjászületés)²⁶ magjai már a földbe kerültek. Esőre és napfényre ... vártak. „A transzcendens világ fényétől táplált keresztény lovagi entuziazmus²⁷ a keresztes hadjáratokban utolsót lobbant, s a feudális lovagok mellett egy új hatalom kezdett fölemelkedni: a józan, reális gondolkodású városi polgárság, amelynek tekintete szívesebben pihent meg a földi javakon, mint az égi reménységben és hite nem térítette el az ésszerűség a ráció keresésétől.”²⁸

A kézművesség a keresztes háborúskodásokban megerősödött kereskedők, az emelkedő bankárok az elsőségért küzdő császári és pápai torzsalkodásban lassan a mérleg nyelvéné váltak, s ezzel eldöntötték Európa, – s talán nem túlzás – a világ sorsát. A 18. század viszont még nem róluk szól. A főszereplők: III. Ince pápa és gyámfia II. Frigyes, Assisi Szent Ferenc és Aquinói Szent Tamás. A létrontott európai racionalizmus egyik – már a média révén sztárrá formált – modern filozófusa III. Ince pápát „ravasz politikusként”, „keresztyén alázat nélküli” emberként mutatja be. Alapállását igazolandó a pápa felszentelésekor a Szentírásból idézett gondolatát úgy láttatja, mint valami hatalommámorban tobzódó diktátor önleleplezése: „Nézd, ... ma nemzetek és országok fölé állítalak, hogy gyomlálj és rombolj, pusztíts és szétszórj, építs és ültess.” (Jer 1, 10)²⁹ Értelmezésünkben a középkor prosperációjáról, s egyben az emberi kultúrának egyik sorsdöntő fordulópontjáról van szó, ahol az érintett főszereplő pontosan látja feladatát, küldetését. Magának vindikálja a hit és erkölcs dolgában a keresztény világ népeinek iránymutató oltalmazását, a keresztény társadalmi rend és béke fölötti ellenőrzési jogot. Ezt a hatalmi státuszt szokás theokráciának (istenuralomnak) nevezni. III. Ince theokráciája kiemelkedően sikeres volt, nehéz lenne eldönteni, hogy mennyiben köszönhető az európai történelem éppen fennálló konstellációjának, illetve mennyiben járult hozzá III. Ince személyes karizmája. Lelki és fizikai eszközökkel sikeresen küzdött az eretnekséggel szemben, táplálta az akkor értelmesnek tűnt, Szent föld felszabadítására irányuló törekvéseket, s nem utolsó sorban kiharcolta a kereszténység orientáló szellemi hatalmát, amelynek a független pápai állam intézményrendszere adott kereteket. Közismert aszketizmusa találkozott a kor egyik legjelesebb krisztuskövető lelki zsenijének, Assisi Szent Ferencnek törekvéseivel. Pontosán megítélhető: bizonyára Szent Ferenc szellemiségének (természetszeretet, szerény életvitel) térnyerése kiegészülve az emberléptékű, kézhezálló technikával, a természetet oltalmazó gazdálkodással, a szeretetközösségek térnyerésével stb. esélyt adott volna a totális létrontás, a természet, benne az emberi természet tönkretételének elkerülésére.

Az egyház és a világi hatalmak harcát előszeretettel interpretálják – a formális események szintjén esetenként vitathatatlanul – a liberális, a marxista történészek, s a „ravaszabb” vallásos egyháztörténészek is úgy, mint a legközönségesebb, legvulgárisabb

---

²⁵ A Ferences Rend végleges szabályzatát 1223-ban III. Honorius pápa hagyta jóvá. Dr. Szántó Konrád (1983): A Katolikus Egyház története. I. kötet, Ecclesia, Budapest, 1983. 435.

²⁶ A rinascitá (reneszánsz) = újjászületés G. Vasari megfogalmazása. Vasari, G. (1550): A legkiválóbb festők, szobrászok és építészek élete. Európai Könyvkiadó, Budapest, 1983.

²⁷ „Entuziazmus” elragadtatást, lelkesedést jelent. Teológiai eredetű, de az orvostudomány extázis fogalmával párhuzamosan értelmezhető; „az extatikus vagy entuziasztikus állapotba kerülő ember normális funkciói elakadnak vagy meglassulnak, mialatt az emocionális és intuitív veszi át a hangsúlyt, miközben magasabb ’isteni’ szférákba viszi a lelket, amely számára már a test nem akadály: érzéketlenné válik pl. a fájdalom vagy más környezeti behatás és a hétköznapiok szürke élete iránt, felszabadulhat még a mulandóság- és térérzékelésből is, megtelik izgalommal, ’istenséggel’, boldogító látomásokkal, amelyeket csak a szellem érzékelhet, mert téren és időn túl állnak.” Dr. Peres Imre: A pünkösdi entuziazmus pozitív és negatív vetületei. bgrum.hu/index.php?option=com_phocadownload... 2013. május 7.

²⁸ Halasy-Nagy József (1944): A filozófia. Pantheon Kiadás, Budapest, 1991. 199.

²⁹ Russel, B. (1946): A nyugati filozófia története. Göncöl Kiadó, Budapest, 1994. 372.

politikai hatalmi harcokat; a kérdés: kié a föld, a vagyon, a befolyás a törvénykezés felett. III. Ince gyámfia, s egyben legnagyobb „politikai” riválisa, a 13. század kiemelkedő személyisége II. Frigyes fennen képviselte: az egyház illetékessége a vallási területre korlátozandó, a papság, ha igazán Krisztus követője, akkor apostoli szegénységben kell, hogy éljen. A hétköznapi gyakorlat, az emberi gyarlóságok szintjén ezzel eldőltnek tűnt a kérdés, valamiféle „veritas duplex” elfogadása/elfogadtatása jelentené a feloldást. A politikai hatalom a császáré, az egyház pedig elégedjen meg – a vallás keretei között ápolt – oltalmazott lelkek uralma felett. II. Frigyes halálos ágyán ugyan kibékült az egyházzal, de a hit és a világi hatalom egységét megbontani igyekvő szakadatlan harca nem múlt el nyomtalanul. Nyilván jelentősen hozzájárult ahhoz az európai létrontáshoz, amely a reneszánszon, a reformáción át vezetett el a nyugati civilizáció elsötétüléséhez, vagy ahogy létrehozói nevezték, a felvilágosodáshoz. II. Frigyes politikai harca a kortárs pápákkal (III. Ince, III. Honorius, IX. Gergely, IV. Celesztin, IV. Ince) materiális megjelenése annak a szellemi küzdelemnek, amit a skolasztika Angyali Mestere, Aquinói Szent Tamás a teológia és a filozófia síkján vívott, s tegyük hozzá, meggyőzően sikerre vitt. Kortársai így látták, s az utókor minden hívő embere a mai napig ezt így gondolja.

A keresztény világ hasadásának előjelei a politika (II. Frigyes) és a vallás (III. Ince), a hitet elfogadó arisztokrácia és a racionális tudomány felé nyitottá váló polgárság között szellemi síkon a filozófia (szolgálólány) és a teológia skizofréniájában látszott testet ölteni, amikor színre lépett Aquinói Szent Tamás. Kolduló rendjének, a dominikánusoknak a jelszava: Veritas-t (igazságot). Az „Angyali Mester”-nek a mai napig érvényes szintézisében sikerült a hitet és a tudományt közös nevezőre hozni. „Ahogy annak idején Szent Ágoston kereszténnyé tudta tenni Platón filozófiáját, úgy chrisztianizálta most Szent Tamás a „veszedelmes” Arisztotelészt, amikor a racionális filozófiát és a kinyilatkoztatott hitigazságokat közös nevezőre tudta hozni. Két világ kötött itt békét, amelyek félték, hogy nemcsak elszakadnak egymástól, de egymást el is fogják pusztítani.”³⁰ (A 20. századi filozófia fényében, ahogy azt az „utolsó” filozófustól tudhatjuk – M. Heideggerről van szó – ez a pusztulás bekövetkezett. De ne rohanjunk előre...)

Aquinói Szent Tamásnak mindenekelőtt az arab Averroës Arisztotelész kommentárjait magyarázó averroistákkal kellett megküzdeni. Averroës ugyan sosem kérdőjelezte meg a Korán egy-igazságát, csupán úgy tartotta, hogy az átlagember Koránból kiolvasható igazságával szemben, a filozófusok dolga, hogy a mélyebb olvasat szerinti igazságot is felszínre segítsék. Ez a mélyebb igazság ugyan nincs ellentmondásban az átlagember olvasatában feltáruló igazsággal, de a megkülönböztetés a követők számára az ún. latin averroistáknak már a filozófiai és a teológiai igazság szétválasztását alapozta meg. A veritas duplex tana szerint Isten azt is megengedi és lehetővé teszi, hogy egyidejűleg fennálljon a filozófiai igazság és a vele akár ellentétes teológiai igazság – és fordítva. E gondolat korabeli ellenzői (pl. a párizsi egyetem teológiai kara) elérik, hogy Tempier István párizsi püspök elítélje a philosophie nouvelle 13 tételét (1270), majd 1277-ben 219 tételét (köztük Szent Tamás tanait), ti. az elítélt tételek között volt a kettős igazság (duplex veritas). A vád Szent Tamás mellett a legismertebb latin averroistát is illette, Brabanti Sigert a párizsi artium facultas tanárát, noha bizonyítást az ő esetében sem sikerült elérni.³¹ Oszlassuk el a kettős igazság vádját magával az Angyali Mesterrel. A teológia foglalatában az I. kérdés: A szent tudományról, arról, hogy milyen a szent tudomány? Mí a tárgya? Ezen belül az 5. szakasz kérdése: Vajon a szent tudomány magasabb rendű-e más tudományoknál? (A szent tudomány = teológia.)

---

³⁰ Halasy-Nagy József i.m. 200.

³¹ Nyíri Tamás (1991): A filozófiai gondolkodás fejlődése. Szent István Társulat. Az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest, 1991. 168. – tartalmi idézet.

1. Proválás: 1. A bizonyosság ugyanis a tudomány magasabbrendűségéhez tartozik. Ám más tudományok, amelyeknek elvei kétségbevonhatatlanok, biztosabbnak tűnnek a szent tudományoknál, amelyeknek elveit, vagyis a hittételeket egyesek kétségbe vonnák. A többi tudomány tehát magasabb rendűnek tűnik.
2. Proválás: Ezenkívül, az alacsonyabb rendű tudománynak a sajátossága, hogy a magasabb rendtől kap valamit a filozófia tudományoktól... Tehát a szent tudomány alacsonyabb rendű a többi tudománynál.

1. Ellenvetés: ... a többi tudományt a szent tudomány szolgálólányának nevezzük. Aquinói Szent Tamás idézi: „A bölcsesség házat épített magának, kifaragta hét oszlopát, leölte áldozatait, elegyítette borát, meg is terítette asztalát. Elküldte szolgálóit, hogy kiáltsák a városban és a város falain: >Aki tudatlan, jöjjön hozzám!< (Pél 9, 1-4)

2. Ellenvetés: ...mivel ez a tudomány – ti. a szent tudomány – közbeékelés S. F. – bizonyos szempontból spekulatív, bizonyos szempontból gyakorlati, az összes tudományokat felülmúlja: mind a spekulatív, mint a gyakorlati tudományokat. A „bizonyosság” és a „tárgy méltósága” szempontjából mondunk egy spekulatív tudományt magasabb rendűnek, a szent tudomány mindkét szempontból élen jár. A tudomány a „tévedni képes emberi értelem természetes fényéből nyeri a bizonyosságot, a szent tudomány viszont a tévedhetetlen isteni tudás fényéből. A „tárgy méltósága” is önmagáért beszél, a szent tudomány tárgya olyan magasabb rendű dolgokkal foglalkozik, amelyek az emberi értelmet meghaladják, a többi tudomány az ész határáig terjed. A gyakorlati nézőpontból a szent tudomány az örök boldogság kérdésével foglalkozik, s a gyakorlati tudományok erre, mint végső célra irányítják céljaikat.

Ezért nyilvánvaló, hogy a szent tudomány minden szempontból magasabb rendű, mint a többi tudomány.

Aquinói Szent Tamás eddig olyan teológiai érvekkel élt, amelyek esetenként inkább elemi formális logikai érvek, s nem kell, hogy a kinyilatkoztatáson alapuljanak. A „tárgy méltóságának” szempontjához nem szükséges kinyilatkoztatás, elég pusztán egy evidencián alapuló axiológiai preferenciarend is. A „gyakorlatiasság” szempontja is ugyanezt a logikát követik.

Az 1. proválásra adott tudományos ellenvetés: Értelmünk úgy viszonyul az evidenciákhoz – amint azt Arisztotelész (a Filozófus) mondja, mint a bagoly szeme a Nap fényéhez. Természete szerint lehet tehát biztosabb az, ami számunkra kevésbé biztos – értelmünk gyengesége folytán. A hittételekben való kételkedés nem tárgyi bizonyosság némelyek esetén, hanem az értelem gyengesége. A Filozófust idézve: A legnagyobb rendű dolgok legcsekélyebb mértékű ismerete mégis kívánatosabb, mint a legalacsonyabb rendű dolgok legbiztosabb ismerete.

A 2. proválásra adott tudományos ellenvetés: A szent tudomány magasabb rendűsége okán csak felhasználja az alacsonyabb rendűeket és szolgálólányait, hogy az emberi értelem világosabb legyen. Amikor a szent tudomány „felhasználja a többi tudományt, nem a saját tökéletlensége vagy elégtelensége miatt teszi, hanem értelmünk tökéletlensége miatt, ugyanis a többi tudomány által vizsgált, természetes ész által megismerhető dolgokból könnyebben jut el a szent tudomány által vizsgált, ész feletti dolgok ismeretéhez.³² Aquinói Szent Tamás álláspontja: „A filozófiai, metafizikai megismerés világa fölé egy másik világ boltozódik. A természetfeletti igazságé. Ebben a gondolkodás természetes erejével nem lehet behatolni.”³³ H. J. Störig álláspontja sarkított, nem tükrözi Aquinói Szent Tamás álláspontját. A teológiai foglalatában az I. kérdés 5. szakaszának „második ellenvetése” pontosan amellet érvel, hogy

---

³² Aquinói Szent Tamás (1266–1273): A teológia foglalatja. Gede Testvérek Bt., Budapest, 2002. 5. szakasz. 17–26. Jelentős részben szó szerinti idézetekkel éltünk.

³³ Störig, H. J. (1993): A filozófia világtörténete. Helikon Kiadó, Budapest, 2008. 201.

a szent tudomány „nem saját tökéletlensége vagy elégtelensége miatt” fordul más tudományok felé, „hanem értelmünk tökéletlensége miatt, ugyanis a többi tudomány által vizsgált, természetes ész által megismerhető dolgokból könnyebben jut el a szent tudományok által vizsgált, ész feletti dolgok ismeretéhez.”³⁴

Aquinói szent Tamás pontosan tudja, hogy a „szaracénokkal” (itt hitetlenekkel) szemben észérvekkel értelmetlen élni, viszont a „hitetlenek” kritikai észérvei a teológia világában észérvekkel győzhetők le. „A hit megokolása a szaracénokkal szemben” című írásában így fogalmaz: „Hadd figyelmeztesselek mindenekelőtt arra, hogy a hitetlenekkel folytatott disputákon ne próbáld kötelező erejű észérvekkel bizonyítani a hitigazságot. Ez sértené a hit fenségét [...] Hitünket, éppen mert ész-fölötti, nem lehet kötelező erejű észokokkal bizonyítani, ám éppen mert igaz és nem észellenes, megdönteni sem lehet ilyen kötelező erejű észokokkal. A keresztény hit védelmezői arra nem törekedhetnek, hogy filozófiailag bizonyítsák a hit igazságát; az apologétáknak arra kell szorítkozniuk, hogy hatástalanítsák az ellenfél ellenérveit, s így mutassák meg, hogy a katolikus hit nem téves.”³⁵ A hit és a tudomány világa nem két hermetikusan elzárt világ, hanem ugyanannak a világnak egymástól el nem választható, egymásba fonódó részei. A szétválasztásra averroisták (veritas duplex) vagy az ész jegyében egyesítésre (pl. Eriugena, Anselmus) való törekvések mindannyiszor kudarcot vallottak. A következmények, mint minden olyan esetben, amikor fundamentálonológiai alapelveket sértenek meg, vagy hagynak figyelmen kívül, felmérhetetlenül katasztrofálisak. Itt egyetlen szóval ragadjuk meg az ilyen okokkal és módon kialakult helyzetet: létrontottság.

A létrontottság okait és feloldását is láttató magaslatra juthatunk, ha bármilyen filozófiai antropológiai (materialisztikus, idealisztikus) alapállásból indulunk is ki, ha szem előtt tartjuk H. E. Daly – az ökológiai ökonómia atyja – célok eszközei, tudományok, gyakorlati szinterek spektrumát. Lásd az 2. táblázatot!

2. táblázat

A társadalmi-gazdasági cselekvés céljai, eszközei, tudományai és társadalmi szinterei³⁶

Szintek	Tudományok	Célok	Gyakorlati szinterek
Spirituális	Teológia	Spiritualitás (szent)	Vallások
	Etika	Erkölcsei (jó)	Hétköznapi emberi viszonyok
	Esztétika	Esztétikai (szép)	Művészetek
Társadalmi	Pszichológia	Lelki (harmónia)	Az egyén belső világa
	Pedagógia	Szocializáció (aktív társadalmi szerepet vállaló egyén, méltóság)	Iskolák világa
	Politológia – Jog	Jogi, politikai igazságosság	Törvények, közigazgatás
	Szociológia	Szociális biztonság	Társadalom, család
	Közgazdaságtan	Komfort (hasznos)	Gazdálkodás
Animális	Műszaki- és	Ösztönvilág	Természet

³⁴ Aquinói Szent Tamás i.m. 17.

³⁵ Störig, H. J. idézi Aquinói Szent Tamást. i.m. 202.

³⁶ Somogyi Ferenc (2011): A közgazdaságtan időszerű módszertani kérdései. Köz-Gazdaság, 2011. 1. sz. 62.

	természettudományok (biológia, kémia, fizika)	(fiziológiai, nemi)	

A spektrum jellemzője, hogy a lét/létezők teljességét lefedi; a tudományokban való különösebb jártasság nélkül minden felvetődő diszciplína gond nélkül elhelyezhető a második oszlopban. Az egyes diszciplínák tárgyának meghatározásából a célokra vonatkozólag is viszonylag könnyen következtethetünk, ugyanígy a gyakorlati színterekre. Elgondolkodtatónak, de még mindig az evidencia keretein belülnek tartjuk a spektrum azon sajátosságát, hogy elvileg szigorú preferenciáról van szó; az animális világra boltozódó társadalmi, a társadalmi világra boltozódó spirituális világ pontosan olyan viszonyban van, elemeiben is, amint azt Aquinói Szent Tamás a teológiai Summájában az 1. kérdés 5. szakaszában a teológia és a filozófia viszonyáról elmondott. Ezt a közelítést korunk „hitetlenjei” nem tekintik evidenciának, leglátványosabban nem is a multiveritast elvtelenül képviselők nézeteire hivatkozhatunk, mert az ő relatív „spektrumokon” elvileg minden mindennel felcserélhető, így akár – véletlenül – még az egymásra rétegződő boltozatok is előfordulhatnak, minden mással, akár az ellenkezőjével is párhuzamosan. (Valójában a multiveritas képviselőitől nagyon is távol áll a relativizmus – erről a későbbiekben még szólnunk, addig is a bevezető parabola „pénztárca lopásra szakosodott zsebmetszőire” lehet asszociálni.) A spektrum természetes hierarchiáját az ún. neoklasszikus, kivált új neoklasszikus szintézist képviselő közgazdaságtan tagadja meg leglátványosabban.³⁷ Nem vesz tudomást a materiális alapról, a természetről, s visszautasítja a spirituális vonatkozásokat. A természet organikus rendjével szembeni „gazdálkodás”, pontosabban kizsákmányolás, rablás méretei és formája a planetáris halál rémét idézi, a spiritualitás, s itt nem pusztán a teológia, hanem a metafizika, a filozófia (filozófiai antropológia, ontológia, axiológia, etika, gnoszeológia) visszautasítása (legfeljebb a multiveritas köntösében megjelenő célzatos, önkényes és ízléstelen apologetikáját veszik tudomásul) vezetett el a lojalitás visszavonásának káoszba taszító szakadékáig.

Térjünk vissza a spektrum teljességéhez és természetes preferenciájának elfogadásához. (Hitetlenekkel a hit fenségéről észérvekkel aligha lehet párbeszédbe kezdeni – figyelmeztet az Angyali Mester). A 2. táblázatban összefoglaljuk az öt világvallás és – absztrakciós szintet váltva – a libertinusok (multikulturális ideológia) által képviselt „világvallás”, globális kapitalizmus jellemzőit. A kereszténység esetében inkább az Evangéliumokból, s nem az Egyház tanításából olvassuk ki a sajátosságokat – a kettő különbsége inkább saját interpretációnkat tükrözi.

3. táblázat

A világvallások és a libertinus kapitalizmus gazdaságetikai jellemzői (1. rész)

Megnevezés	Kereszténység	Buddhizmus	Hinduizmus
Alapérték; értékmező	<i>cselekvő szeretet;</i> empátia-türelem, igazság- szabadság, irgalom- felelősség, tisztaszívűség – emberi méltóság,	<i>szenvedés;</i> nem ártani, könyörtület, belső nyugodt derű (filozófia)	<i>dharm</i> a (rendezett egész); lélekben, társadalomban, természetben harmónia, tolerancia

³⁷ Az új neoklasszikus szintézis értékválasztásában, céljában, tárgyában, módszerében kijelöli a szárnai alatt nevet szerző, a metaökonómiai kérdésekben (értékválasztás, cél stb.) lényegi változtatásra képtelen irányzatok, átirányzatok mozgási keretét. Az új neoklasszikus közgazdaságtan „szárnai alatt” találjuk a keynesistákat, poszt- és neokeynesistákat, neoliberálisokat, monetaristákat, racionális várakozások elméletét, kínálati iskolát stb.

	békességesség, önfeláldozás		
Időértelmezés	lineáris történelem- szemlélet (mennyország)	ciklikus történelemszemlélet (megvilágosodás)	ciklikus történelemszemlélet (nirvána)
Gazdasági cél	természetet oltalmazó gazdálkodás	anyagi gazdagodásról való lemondás	a gazdagság tartós egyenlőtlenségét elfogadja
Domináns döntési- cselekvési attitűd	altruizmus, lemondó, önmegtagadó, kooperáló	altruizmus, lemondó, önmegtagadó,	altruizmus, kooperáló
Motiváló erő	lelki béke	megszabadulás	harmónia
Domináns koordináció	etikai, családi (piaci, bürokratikus)	etikai, családi, bürokratikus, (piaci)	etikai, családi, bürokratikus, (piaci)
Technikához való viszony	az isteni elvárásokat, a természet oltalmazását tartja szem előtt	gépvilágot elutasító, emberléptékű eszközök	nyitott az újra
Munkamegosztás- hoz való viszony	az isteni elvárásokat, a harmonikus társadalmi együttélést tartja szem előtt	állandó munkamegosztás	állandó munkamegosztás
Államszerveződés (geopolitika)	teochratikus, misszionáló	monarchizmus, kaszttrendszer (visszafogottan misszionáló)	monarchizmus, kaszttrendszer (nem misszionáló)
Népesedéspolitika	nincs	nincs	nincs
Életvilág; életmód; fogyasztás	konzervatív; visszafogott; szerény	konzervatív; szerény; szerény	tradicionális; önellátás, szerény

(2. rész)

Megnevezés	Taoizmus, konfucianizmus	Islám	Libertinus kapitalizmus
Alapérték; értékmező	<i>tao (a változó világ törvénye);</i> egyénben, közösségben, természetben harmónia (filozófia)	<i>odaadás;</i> jóság, bátorság, igazság, könyörület, nagylelkűség, őszinteség, emelkedettség	<i>gazdagság;</i> hatalom, ismertség
Időértelmezés	állandóság (személyes megváltás)	lineáris történelemszemlélet, egy emberöltő (paradicsom)	rövid és közép táv (1 – 5 év)
Gazdasági cél	yin és yang erők összjátéka a makro- és mikroökonómiában	gazdagodást elfogadja (adakozó)	határtalan profit- és GDP-növelés, a haszon maximalizálása
Domináns döntési- cselekvési attitűd	altruizmus, kooperáló	altruizmus, lemondó, önmegtagadó,	egoizmus
Motiváló erő	yin és yang erők harmóniája	Allahnak tetsző élet	pénz
Domináns koordináció	etikai, családi, bürokratikus (piaci)	etikai, családi, bürokratikus (piaci)	piaci (bürokratikus)
Technikához való viszony	kéziszerszámok	elfogadó	differenciálatlan igenlés

Munkamegosztás-hoz való viszony	állandó munkamegosztás	nyitott a változásra	specializációt erőtető
Államszerveződés (geopolitika)	patriarchális, arisztokratikus (nem misszionáló)	teochrácia (hódító misszió)	demokrácia (neodespotizmus) (hódító)
Népesedéspolitika	nincs	nincs	nyitott
Életvilág; életmód; fogyasztás	tradicionális; önellátás; szerény	tradicionális; a hit öt pillére szerint; szerény	modern; zaklatott, helyváltoztató, hedonista

Ha csak az alapértékeket, az értékmezőt vetjük össze, azonnal felszínre tör sejtésünk, amelyet számos történelmi tapasztalat támogat, ti. reménytelen vállalkozás lenne az egységesítés az öt világvallás esetén. De nincs is erre szükség, ellenkezőleg, pontosan akkor foglalunk el természetes alapállást, ha az öt világvallás, illetve mértékek között értelmezett más vallások a maguk civilizációs bázisán bontakozhatnak ki. Ez a kulturális sokszínűség nem keverendő össze a globalokrata libertinus multikulturalitással. A cél-eszköz spektrum teljessége és preferenciája továbbra is fenntartható, még akkor is, ha jelentős minőségi különbözőségekről van szó. Ezek a differenciák a történelmi tapasztalatok szerint gyakran vezettek konfliktusokhoz, vallások és civilizációk közötti villongásokhoz, háborúkhöz. A jövő megrázkódtatásai nem ezen a fronton nyitnak végzetes kihívásokat. A totalitáriánus természetű multikulturalitás (multiveritas) érték- és minőségsemlegesítő hatása hordozza a veszélyeket. Mielőtt belebonyolódnánk a részletekbe, szót ejtünk arról a halványuló lehetőségről, amelyet a világvallások alapjairól elrugaszkodás, egy új spirituális megújulás jelenthet.

A globalokrata libertinus technotársadalom (a modernitás) maga alá gyűrte, eszközzé degradálta a világvallásokat. A társadalmi célok és eszközök tradicionális spektrumát a teológia romjára emelt közgazdaságtan megcsontította, s a maradék létszférákat megfosztotta minőségétől, s inkább feje tetejére, mint talpára állította. A munkamegosztás révén gyökértelessé, otthontalanná tett egyén belső és külső világát egy olyan nagyobb részt látható, kevésbé rejtett váz (a következő fejezet kulcs fogalmáról van szó) közé rendelte, ahol a morális, az emocionális és intellektuális leépülés, sőt inkább leépítés a modern korban napról-napra kitapintható. Ebben a létrontottságban individuális szinten nagyon kevesek számára adatik meg a tigrislovaglás lehetősége, a létrontó erők nagy gondot fordítanak a nemzeti ébredés elfojtására is, talán a nagy családok, a helyi közösségek – ami még maradt belőlük – éleszthetik fel a reményt, s ugorhatnak fel a tigris hátára...³⁸

A posztmodern igazságról – a technikáról

Az uralkodó közgazdaságtan hosszú távú kérdései között kiemelkedően első számú fogalom/jelenség a technológiai változás, szokás még technikai fejlődésről, haladásról, műszaki fejlődésről, haladásról beszélni azonos tartalommal. A rövid távú profitmaximalizáló, haszonmaximalizáló döntési, termelési és fogyasztói folyamatokban, egyszóval a hétköznapi életben a technológiai változás (maradunk ennél a fogalomnál) nem nyomul mint probléma, mint rejtőzködő, mint feltárandó előtérbe – ezzel szemben hosszú távon már követeli, hogy foglalkozzanak vele –, hanem mint evidencia vaj jelen, mint az ittlét

³⁸ A világvallásokat meghaladó, bizonyos szinkretizmust képviselő individuális-spirituális megújulás lehetőségét képviseli az igényes őshagyomány irányzata. Lásd legjelesebb képviselőinek műveit! Néhány nevet kiemelve: J. Evola, R. Guénon, Hamvas Béla, László András, Baranyai Tibor Imre stb..

része (Heidegger fogalmával) – a továbbiakban az ittlét részeként értelmezzük a technikát. (A konkrét technológiai változás használati utasítás, illetve használat kérdése, s mint ilyen, bármennyire hordoz érdekességeket, nem foglalkozunk vele.)

A technika természetét, lényegét megragadni szándékozó gondolkodók közül M. Heideggert emeljük ki. Kérdés a technika nyomán című írását követve³⁹ szeretnénk eljutni olyan felvállalható konklúziókhöz, amelyek az uralkodó közgazdaságtan technikafelfogásán túlléphetnek. Az emberi létezés axiológiai, filozófiai antropológiai, ontológiai, etikai megfontolásainak (bármit jelentsenek is ezek, bármit alapozzanak is meg) bázisán nyitjuk meg a technika előtt a befogadási-elutasítási, értelmezési utakat. A technika szokásos közelítése: 1. „a technika eszköz célok elérésére”, 2. „a technika az ember egy ténykedése”. Ez a két meghatározás „együvé tartozik”. A közgazdaságtan technológiai változás fogalma – értelmezésünkben – közel áll ehhez a közelítéshez, a technológiai változás mindazon vezetési, szervezési, műszaki, jogi, logisztikai, marketing... újítást jelenti, amely egy gazdasági rendszer (itt egy társadalmi tér: család, település, társadalom) hatékonysági szintjét, de mindenképpen viszonyrendszerét, életminőségét megváltoztatja.⁴⁰ A technika elgondolása, tervezése, kivitelezése, telepítése, készenléthe helyezése, használata együvé tartozik; nem nehéz felismerni, az elején, a végén, s minden köztes állomáson az ember áll. A technika mint eszköz (instrumentum) és mint emberi cselekvés elválaszthatatlanul együvé tartozik. A technika cél-eszköz kapcsolatban az ok-okozatiság ismerhető fel.

Célszerű kiindulni – Heideggert követve – az arisztotelészi négy okból: 1. a causa materialis (materiális ok), 2. causa formalis (formaadó ok), 3. a causa finalis (célok); a forma és a matéria egysége, s végül 4. causa efficiens (ható ok); maga az alkotó ember. A görögöknél nincs szó – így Heidegger – hatásról, végbevételről. „A négy ok a lekötelezés egymás közt összefüggő módjai.”⁴¹ Heidegger példáján: az ezüst csésze lekötelezettje az ezüstnek, az áldozaticsésze az ezüstcsésze alakjának (eidos), a telos (a bevégezés) az áldozaticsészenek. A telosz nem csak mindent megelőző behatárolás, hanem bevégezés is. S végül, az ötvös „megfontolja és összegyűjti” a telosként, formaként, anyagként lekötelezés három módját.

Ne menjünk el szó nélkül amellett, hogy az arisztotelészi négy okság pontosan abban a logikai konstellációban értelmezhető mint a Daly-féle társadalmi célok és eszközök spektruma (lásd az 1. táblázatot). A megfontolás (legein, logos) a „láthatóvá tevésen alapszik” (apophainesthai). A csésze anyagára (természet), a csésze technikai-gazdasági-esztétikai állomásokon elnyert formája (causa formalis) rétegződik, hogy végül az ötvös a teljes, átfogó lekötelezésével az „indíttatás”-tól a végső burkolásig felszínre hozzon a nem-létezőből egy létezőt, egy „alkotást”. A „megalkotó létrehozás” a természet produktivitásában, a földműves, a kézműves, a művész kreativitásában rejlik. Az elrejtettségből el-nem-rejtettségre jövést a görögök feltárásnak (alétheia-nak) nevezték, a rómaiak veritasnak fordították, s mi az elképzelés helyességét az igazság szóval illetjük. A technika tehát az igazság feltárulkozása. Ez a közelítés a görög gondolkodást követi, „jó esetben illik a kézműves technikára”, a földműves tevékenységére és a magas művészetre (poiétika), „de semmiképpen nem találó a modern erőgéptechnikára.”

A modern technika kétoldalú függése belátható, egyrészt a matematikai megalapozottságú természettudomány, másrészt a laboratóriumi kísérletezés, tágabban az

---

³⁹ Heidegger, M. (1953): Kérdés a technika nyomán. Megjelent: Tillmann, J. A. (szerk.): A későújkor józansága II. Göncöl Kiadó, Budapest, 2004. 111–134. interpretációnkban nem „meghaladásra”, nem is értelmezésre törekszünk, inkább a követésre-közelkerülésre teszünk kísérletet. Nem fogjuk Heidegger speciális fogalmait idézőjelbe tenni, de még a szókapcsolatokat sem.

⁴⁰ Megjegyezzük: Heidegger tanulmányának néhány első bekezdésének elolvasása is elég volt ahhoz, hogy az eddigi konvencionális – az uralkodó közgazdaságtantól eredetileg is eltérő – közelítésünket újrafogalmazzuk.

⁴¹ Uo. 113.

ipari háttér ad értelmezési kereteket. Itt is megalkotó létrehozásról van szó, de nem poietikai értelemben. A modern technika differentia specificáját – a kézművességhez, a földművességhez viszonyítva – a természetből kinyert energia „elvitelében és „felhalmozásában” fogalmazza meg Heidegger.⁴² Ez a közelítés a közgazdaságtan legfontosabb kérdéseire, a világkereskedelem (elvitel) kiterjedése révén kibontakozó pusztításhoz (negatív externáliák), s a gazdaság ciklikusságához (felhalmozás-raktározás) nyit kapukat.

A modern technika a természetet a zsákmányszerzés tárgyának tekinti, még a földműves viszonya a természethez: művelés, oltalmazás. „A modern technikát áturalgó feltárásnak a kihívás értelmében van követelő jellege. Ez úgy megy végbe, hogy a természet rejtett energiái megnyilatkoznak, a megnyitott átfórmáltatják, az átfórmált raktározatják, a raktározott újból szétesztatják, és a szétesztott újból átalakítatják.”⁴³ A modern módi a munkamegosztás minden formáján „követelés végett követelményként” áll helyt, nem pusztán készletként, hanem állományként (tőkeállomány, emberitőke-állomány, készlet-állomány stb.).

Az állományok lényege nem az, hogy instrumentumok, hanem az, hogy potencialitások. Ezek a potencialitások az ember révén számos alakot ölthetnek, de az ilyen módon felszabadult (elszabadult) el-nem-rejtettség fölött „amelyben a valóság mutatkozik meg, vagy rejlik el, nem rendelkezik az ember”.⁴⁴ Nemhogy a rendelkezés, de inkább a teljes feloldódás veszélye áll fenn, amikor a specialista ember kikövetelő igényének érvényesítése során ő maga is állománnyá válik.⁴⁵ Ezt a feloldást már aligha lehetne emberinek, emberi társadalomnak nevezni, a veszély ugyan fennáll, de az ember „eredendőbben van kihívva”, mint a természet energiái”. A kikövetelésben az embernek megkülönböztetett szerepe van. „Úgy nevezzük most azt a kikövetelő igényt, amely az embert arra gyűjti egybe, hogy a magát feltárót állományként állítsa be, hogy állvány.”⁴⁶ Ez az állvány a modern technika lényege, amely lényeg látható, ha az állványt úgy fogjuk fel mint egy könyvállvány, s nem látható, ha úgy közelítünk hozzá, mint egy ember csontváza. (Az állvány viszont semmiképpen sem azt jelenti, hogy egy épülő házat körül vesz egy állvány, amelyet lebontanak, ha a ház elkészül.) Az állvány talán pontosabban fejezi ki tartalmát, ha vázként értelmezzük (Suki Béla ezzel a szóval fordította a Gestell szót, ezt követjük.) Adott munkamegosztási szegmensben az ember számára a váz gyűjti össze, mint állomány mindazt, ami feltárára vár, s a váz hordozza azt a módszert, amely túlmutat a pusztán technikai kérdéseken. A váz vagy állvány magában hordja azt a ki- és előállítás, amelyet a poiesis hív életre, de ez a feltárás (alkotás) nem pusztán emberi cselekedet, s nem pusztán instrumentum (eszköz). Ebben a feltárában mindenek előtt jár a matematizáló természettudomány, amely a „kiszámítható” természetet ostromolja laboratóriumi kísérleteinek (modelljeinek) bázisán. Ezen a ponton nagyon fontos megfontolásra hívja fel a figyelmet Heidegger. Nevezetesen: a matematikai

---

⁴² A paraszt is felhalmoz, eredeti – számunkra még értelmezhetően értelmes – létmódjában, a középkori gazdaságban ez a felhalmozás az éves termelési ciklus szerves része volt, nem keverendő össze a modern technika (benne az ipari mezőgazdaság) akkumulációjával, tőke mobilitásával.

⁴³ Uo. 118–119.

⁴⁴ Uo. 119. Itt elég, ha Gödel híres lehetetlenségi tételére utalunk. (Nincsen olyan zárt rendszer, amelybe ne lenne legalább egy peremfeltétel, amely csak a rendszeren kívül magyarázható.)

⁴⁵ A szerző a közelmúltban jelentette meg – a létrontott kor formális elvárását követve – A magyar emberitőke-állomány állapota (L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2011.) című könyvét (Társszerző: Somogyi Katalin, Józsa László). A témakört több mint 30 éve választotta kutatása tárgyául, de egy pillanatra sem tekintette – a formális fogalmak ellenére – az embert sem árunak, sem tőkének, sem állománynak. Ezek a feddő fogalmak viszont alkalmasnak bizonyultak arra, hogy kvázi-közgazdaságtanként fogadtassa el gondolatait. A használt fogalmak (állomány, potencialitás) egybeesnek Heidegger fogalmaival (a fordítás után is), ez az egybeesés nem lehet véletlen műve.

⁴⁶ Uo. 121.

természettudomány kétszáz évvel megelőzte „gyermekeinek”, a modern gépi technikának a világra jöttét.

Ha Galileitől (1564–1642) számítja Heidegger a matematizáló természettudományt, akkor a 18. század végével útjára induló ipari forradalomra (1795–1835) gondol, ha Newtontól (1643–1727), akkor a 19. század végével kezdődő robbanómotorokra, villamosságra, atomtechnikára, mint gyakorlati instrumentumokra épít. (A szellemi áramlatok ún. kétszáz éves ciklusára mindkét példa nagyon jó.⁴⁷)

A teória és a gyakorlat közötti ütemkülönbség létezése világossá teszi, hogy a váz (állványzat) valóban többet követel mint pusztá instrumentum, mint pusztá üzemeltető emberi cselekedet. Az „emberitöke-állomány” ciklusa kb. száz év, akkor Newton munkásságától számíthatjuk a 18. századvégi ipari forradalom történelmi kieri idögényt. Akár száz, akár kétszáz éves ciklusban gondolkodunk a modern technika lényege jóval megjelenése előtt rejtözik. (Jelentöseget tulajdoníthatunk a munkaeröáru állománnyá válásának történelmi formális idöpontjának is; gondoljunk az 1834-es Seedhandland-i törvényekre.) Az idökomponens fényében szó sem lehet arról, hogy elfogadjuk: „a modern technika alkalmazott természettudomány.”⁴⁸

Foglaljuk össze hová jutottunk. Mi a technika lényege? A válasz: váz (állványzat). Ebben a vázban nem az instrumentum, nem pusztán az üzemeltető emberi cselekvés a lényeges, s nem is minden emberi cselekvésen túli szféra. „De nem is csak az emberben és nem is elsösorban általa”⁴⁹ ragadható meg a technika lényege. A mindenkori kor embere ott áll egy váz (állvány) előtt, hogy mint feladatot állományként kezelve tárja azt fel. S mivel a váz lényege a régmúltban van, így koradekvát embernek nincs lehetösege, hogy azzal kapcsolatba kerüljön. Annál égetöbbek Heidegger aktuális kérdései:

1. „mi magunkat olyannak tapasztaljuk-e, mint akiket életük módjában hol nyíltan, hol rejtetten az állvány hív ki.”
2. „Vajon és miként bocsátkozzunk mi magunk abba, amiben az állvány lényege maga érvényesül.”

(Megelőlegezett vulgáris válaszok: magunkat nem tapasztalhatjuk olyannak, mint akit az állványzat (váz) kihív, mert filozófiai antropológiai, ontológiai, etikai lehetöseink ezt kizárják. Az első kérdésre adott válasz fényében a második kérdésre adható válaszok: 1. értékbutaság révén úgy viselkedem, hogy a konstruktivitas jegyében állhatok helyt, 2. elszenvedem, a túlélésre rendezkedem be, 3. destruálok – menekülök, ahogy, ahol csak tudok.) Heidegger válasza: minden történelem lényege, hogy az ember a feltárás során a végzethez (Geschick) jut el. De szó sincs arról, hogy ez szükségszerüen kényszerpálya lenne. „Minden, ami keletkezik, éppen keletkezése révén bizonyítja, hogy nem szükségszerü; mivel a szükségszerü az egyetlen, ami nem keletkezik, mert a szükségszerü van.”⁵⁰ Az embert noha meg lehet „viszi” a történelem a végzet felé, de szabadsága révén „érző tartözködöja (Hörender) lesz, nem pedig tartözeke (Höriger)”⁵¹ Ha a feltárás végzete maga a veszély, s ha a váz (az állomány) természetét, létmódját a végzet hatja át, akkor valóban arról van szó, hogy a feltárá lehetösegeinek utolsó állomásához érkezett, amikor is a természet egészét

---

⁴⁷ Lásd Somogyi Ferenc: Jövöbe futóciklusok – a túlélök jövedelemelosztása. Megjelent: Szretykö Gyögy (szerk.) (2012): Gazdasági kannibalizmus. Comenius. Pécs, 2012.

⁴⁸ Uo. 123.

⁴⁹ Uo. 124.

⁵⁰ Kierkegaard, S. A. (1844): Filozófiai morzsák. Göncöl Kiadó, Budapest, 1997. 99–100.

⁵¹ Heidegger, M. i.m. 125.

eltárgyasította és állományba vette, akkor utolsó lépésként magát az emberi természetet veszi állományba, magyarul tartozékká (Höriger) teszi.⁵²

Az eltárgyasított Földet a csinálmányok kesze-kusza hálójával fonják be, s elől szándékozik uralkodni az „új ember”, aki noha azt hiszi, hogy mindenhol ő maga köszön vissza, valójában már elveszíti vázon (állványon) kívüli kérdező-feltáró alapállását, felolvad a váz (állomány) következményeiben, maga is állomány lesz, ebben a pozíciójában viszont már minden esélyét elveszíti, hogy önmagával találkozzék; teste, lelke, szelleme tartozékká válik. A váz diktáló uralma az ember önmagához való viszonyát éppen úgy lehetetleníti, mint az ember vázra irányuló alternatív lehetőségeit. A váz már rendelkezik azzal az erővel, hogy önön állományára irányuló feltárást csak azzal a módszerrel engedje, amely nem kérdőjelezi meg önön biztonságos működését és irányítását.

A poiésis révén feltárásnak már nincs lehetősége; az uralkodó váz elrejteti a feltárásnak ezt a tradícióban kipróbált módját, s ezzel együtt elvész az el-nem-rejtettség felszínre hozatalának, a veritasnak az esélye is. (Vulgáris továbbgondolás: a váz a feltárási módszerben csak az önigazolást engedi meg, így válik a pozitívista módszer „a” tudományos módszerré.) Természetesen nem maga a technika jelenti a visszafordíthatatlan veszélyt, noha sebessége, grandiozitása, tömegszerűsége⁵³ ugyancsak a planetáris megsemmisülés jegyében áll, az igazi veszély a technika lényegében vagy másként az ember lényegében áll, abban a korabeli feltárási kísérletben, amely valamikor megnyitotta az utat az újabb és újabb vázak (csinálmányok) megvalósulása előtt. A kérdés csupán az: a glóbuszt behálózó csinálmányok hálójában vergődő embernek van-e esélye az újrakezdéshez, visszatalál-e a zsákutcának bizonyult elágazáshoz, „egy kezdetibb igazsághoz”.⁵⁴

„De hol veszély fenyeget,
fölmagaslik a menedék is.”
(Hölderlin: Patmosz)

Hordozza-e a technika lényege, a váz a menedék lehetőségét? Igen, ha vissza tudunk menni addig, ahol a szóban forgó feltárási kísérlet a megtartásból elindult. A megtartó egyben megmentő is. A váz és a feltárási kísérlet veszélyei ellenére a küldés nem szakadékba küldést, hanem a megtartást is jelentheti. „A megtartó, ami így vagy úgy a feltárási kísérletbe küld, az önmagában megmentő. Mert bepillantást és betérést ő enged az ember lényegének legmagasabb méltóságába. Ez a méltóság abban áll, hogy őrzi az elnemrejtettséget és vele együtt a megelőző elrejtettséget minden földi lénynek. Éppen az állvány, ami az embert azzal fenyegeti, hogy a feladatba rendelésbe mint a feltárási kísérlet állítólag egyetlen módjában ragadja, és így az embert abba a veszélybe taszítja, hogy feladja szabad lényét, éppen ebben a legnagyobb veszélyben jön napvilágra az embernek a megtartóhoz való legbensőbb, elpusztíthatatlan hovatartozása, feltéve, ha megpróbáljuk szem előtt tartani a technika lényegét.”⁵⁵ (Vajon mit kell értenünk megtartó-n? A reneszánsz előtti ember bizonyára Isten-t mondana! A modern ember pedig elnémulna.)

A kezdeteknél a technika lényege, inkább az ember lényege kérdést jelenti, s így a kétértelműség, a vagy-vagy lehetőségének útjai még inkább nyilvánvalóvá válnak. Egyrészt a váz, a csinálmányok tornyosulása elzárja a feltárási kísérlet elől az igazság lényegéhez vezető utakat,

---

⁵² Az emberitőke-állomány kapcsán már utaltunk rá, hogy az előkészületek az utolsó állomásra való megérkezésre előrehaladott állapotban vannak.

⁵³ Lásd Hermann, F-W. von (1991): Technika, politika és művészet a Beitröge zur Philosophie-ban. Megjelent: Fehér M. István (szerk.) (1991): Utak és tévutak. Előadások Heideggerről. Atlantisz Kiadó (Medvetánc), Budapest, 1991. 49.

⁵⁴ Heidegger, M. i.m. 127.

⁵⁵ Uo. 130.

másrészt a váz, a csinálmány a megtartóban gyökerezik, a megtartó az embert harcba küldi, s tapasztalatai akár felgyűlhetnek olyan összegzésben, hogy felismerje: az igazsághoz a megtartóra van szükség.⁵⁶ S ez a menedék. Az ember belebonyolódása a technikába, ugyanekkor a menedék felvilágítása a technikát kétértelművé s az embert reménytelivé teszi. Bármilyen következetességgel zárják is el a csinálmányok a feltáró előtt az igazsághoz vezető utakat, bármilyen következetességgel tagadjanak meg minden leleplező módszerhez való visszatérés lehetőségét, bármilyen erővel követelje a váz magának az embernek az állományba vonását, a megtartó mindig alternatívákat hordoz, mindig „fölmagaslik a menedék is”. Az „eszmélet el tudja gondolni, hogy minden menedék lényege magasabb kell, hogy legyen, mint a veszélyben forgóké, ugyanekkor azonban rokon is azzal.”⁵⁷

Korunk technikája – úgy tűnik – végzetesen belebonyolódott a Föld behálózásába, s a technika lényege, a váz is korlátokat emel az eszmélés elé, s ráadásul az eszmélőt mint állomány kívánja öntörvényei közé vonni. „Heidegger három pályát nevez meg, melyeken a lét általi elhagyatottság és az újkori csinálmány, mint az újkori létező létezőségének meghatározása történik, de úgy, hogy ezek mint olyanok elfedődnek. Az első pálya a számítás [Berechnung], melyet mint olyat >csak a technikának a matematikában gyökerező csinálmánya juttat hatalomra<... A második pálya a gyorsaság, melyen Heidegger >technikai 'sebességek' mechanikus fokozását< ... érti. Harmadik pályaként a tömegszerű uralomra jutása [Weltverdüsterung und Erdzerstörung]... vezet... Az újkori tudomány és a modern technika előrehaladása >ma még elképzelhetetlen állapotokig [fokozza] a föld kizsákmányolását és kihasználását, valamint az ember tenyésztését és idomítását.<⁵⁸

Az eszmélődés az újkori matematikai természettudományok előtti világba, az elemzett „egy-igazság” világába kell, hogy vezessen bennünket. Heidegger tovább megy, a görög örökségre hívja fel – ezúttal is a figyelmet. „Egykor nem csak a technika viselte a τέχνη (techné – közbeékelés S. F.) nevet... Egykor τέχνη-nek hívták az igaz előhozását a szépben. A szépművészetek .....ποίησις-e [poiésis] is τέχνη volt.”⁵⁹ ... A nyugati világ végzetének kezdetén Görögországban emelkedtek a művészetek a legmagasabb magasságba a nekik fönntartott feltárásban. Felragyogtatták az istenek jelenlétét, az emberi és a isteni végzett párbeszédét.”⁶⁰

Összefoglalás

Arra a kérdésre kerestük a választ, hogy az európai kultúra milyen okok következtében jutott arra a lejtőre, amelynek alján korunk létrontott állapota terül el. A szellem- és gazdaságtörténet elvezetett bennünket a fordulópontokhoz, a 13. századhoz, a skolasztika prosperáló korszakához, illetve a seedhandlandi törvénykezéshez (1834), ahonnan számítjuk – szimbolikusan – az újabszolgaság kezdetét. A skolasztika virágzó szakaszában inkább névtelen epigonok, mint jeles gondolkodók vetették fel – háttérben a csírázó polgárság követelésére –, a veritas duplex igényét, amit az Angyali Mester látványosan, napjainkig megfontolásra érdemes érvei visszaszorítottak. A reneszánsz talán nem szándékolt, de

---

⁵⁶ A lehetséges utak vázolásakor a fogalmi parafrázisunk nagyon erős, de még sem élünk az idézőjellel, mert biztosak vagyunk abban, hogy hangsúlyaink különbözőségei többletet, vagy legalább mást, értelmes tartalmat világítanak meg Heidegger eredeti mondanivalójához képest – ha ez egyáltalán egyértelműen rekonstruálható.

⁵⁷ Uo. 131.

⁵⁸ Hermann, F-W. von i.m. 49. A három pálya mellé, az jkori csinálmányokhoz a „létezőség újkori lényegéhez a gigantikus [das Riesenhafte] is hozzátartozik. Valójában a csinálmányok fizikai el-nem-fedett tulajdonságai: sebesség, grandiozitás, tömegszerűség. A matematikai megalapozottság inkább a kezdetéhez, illetve az el-fedettséghez tartozik.

⁵⁹ Heidegger, M. i.m. 131.

⁶⁰ Uo. 131.

következményeiben mégis csak megrázó fordulata az ember és Isten között feszülő igazságot ember és ember közötti igazsággá változtatta, s innen már nem volt megállás... Most már a kettős igazság kérdése fel sem vetődött, annál inkább az ún. tudományos – felettebb ingoványos – igazság nyomult előtérbe.

Ezen a bázison – a mesterek (G. Galilei, I. Newton) akaratától függetlenül – indult meg az alvókapitalizmus (polgárság), tehát az anyagelvűség hódító útján. A 18. század utolsó harmadával berobbant a negatív visszacsatolás nélküli gazdasági és népességnövekedés; a száz, illetve kétszáz évvel korábbi matematikai természettudományok adtak alapot az elfajult csinálmányok uralomra jutásának. A csinálmányok alig kétszáz év alatt a nyugati kultúrát és a nyugati kultúrán keresztül a világkultúrát egy olyan vázra építették, amely nem pusztán a természetet, de az embert is csak nem magába építette. Az emberi szabadság végveszélybe került, mint ahogyan a létezés természeti ontológiai alapja is romokban hever. A kulturális és a természeti diverzitás-vesztés méretei felvetik a túlélés, a redivivus lehetőségét – ha még ez egyáltalán értelmes kérdésnek tekinthető. A multiveritast képviselő létrontott kor apologétái az „utolsó” filozófust (M. Heideggerről van szó) – aki már csak halála után „merte” üzeni – némi szájalommal idézik, ti. Heidegger így összegez: „Már csak egy Isten menthet meg bennünket.”⁶¹

Irodalomjegyzék

- Aquinói Szent Tamás (1266–1273): A teológia foglalata. Gede Testvérek, Budapest, 2002.
- Baranyai Tibor Imre (n.a.): Fejlődő létrontás és örök hagyomány. Kvintesszencia Kiadó, Debrecen, n.a.
- Baranyai Tibor Imre: A metafizikai tradícionális társadalompolitikai vetülete. Megjelent: Guénon, R. (1927): A modern világ válsága. A kereszt szimbolikája. A Hagymány Iskolája. n.a. 1994.
- Braudel, F. (1979): Anyagi kultúra, gazdaság és kapitalizmus, a XV-XVIII. század. A mindennapi élet struktúrái: a lehetséges és a lehetetlen. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1985.
- Csányi Vilmos (1999): Az emberi természet. Vince Kiadó, Budapest, 1999.
- Dr. Peres Imre: A pünkösdi entuziazmus pozitív és negatív vetületei. bgrum.hu/index.php?option=com_phocadownload... Letöltés: 2013. május 7.
- Dr. Szántó Konrád (1983): A Katolikus Egyház története. I. kötet, Ecclesia, Budapest, 1983.
- Ferenczi László: Vízgazdálkodás a középkorban. gepeskonyv.btk.elte.hu/adatok/Tortenelem/.../06%20FERENCZI.pdf Letöltés: 2013. május 15.
- Fukuyama, F. (1992): A történelem vége és az utolsó ember. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1994.
- Gyimesi Sándor (1987): A feudalizmus kialakulása és típusai. JATE Könyvkiadó, Szeged, 1987.
- Habermas, J. (1971): A kommunikatív cselekvés elmélete. ELTE Jegyzetkiadó, Budapest, 1985.
- Halasy-Nagy József (1944): A filozófia. Pantheon Kiadás, Budapest, 1991.
- Heidegger, M. (1953): Kérdés a technika nyomán. Megjelent: Tillmann, J. A. (szerk.) A későújkori józansága. II. Göncöl Kiadó, Budapest, 2004.

---

⁶¹ Heidegger, M. (1966): „Már csak egy Isten menthet meg bennünket...” Der Spiegel interjú. Megjelent: Heidegger, M. (1953): Bevezetés a metafizikába. Ikon Kiadó, n.a. 1995. Melléklet: Jegyzetek és szövegek. 12.

- Hermann, F-W. von (1991): Technika, politika és művészet a Beitröge zur Philosophie-ban. Megjelent: Fehér M. István (szerk.) (1991): Utak és tévutak. Előadások Heidegerről. Atlantisz Kiadó (Medvetánc), Budapest, 1991.
- Jánossy Ferenc (1975): A gazdasági fejlődés trendvonaláról. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1975.
- Kierkegaard, S. A. (1844): Filozófiai morzsák. Göncöl Kiadó, Budapest, 1997.
- Marx, K. (1867): A tőke. I. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1973.
- Mill, J. S. (1848): Principles of Political Economy. The Colonial Press, London, New York, 1900.
- Nyíri Tamás (1991): A filozófiai gondolkodás fejlődése. Szent István Társulat. Az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest, 1991.
- Papp Zsolt (1987): A racionalitástól a kommunikatív racionalitásig. Jürgen Habermas társadalom elméleti szintézisééről. Csepeli György – Papp Zsolt – Pokol Béla: Modern polgári társadalomelméletek. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1987.
- Polányi Károly (1946): A nagy átalakulás. Napvilág Kiadó, Budapest, 2004.
- Roszak, Th. (1986): Az információ kultusza. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1990.
- Russel, B. (1946): A nyugati filozófia története. Göncöl Kiadó, Budapest, 1994.
- Smith, A. (1776): Vizsgálódás a nemzetek jólétének természetéről és okairól. II. kötet, Napvilág Kiadó, Budapest, 2011.
- Somogyi Ferenc (2011): A magyar emberitőke-állomány állapota. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2011. (Társszerző: Somogyi Katalin, Józsa László).
- Somogyi Ferenc (2011): A közgazdaságtan időszerű módszertani kérdései. Köz-Gazdaság, 2011. 1. sz.
- Somogyi Ferenc: Jövőbe futóciklusok – a túlélők jövedelemelosztása. Megjelent: Szretykó György (szerk.) (2012): Gazdasági kannibalizmus. Comenius. Pécs, 2012.
- Vasari, G. (1550): A legkiválóbb festők, szobrászok és építészek élete. Európai Könyvkiadó, Budapest, 1983.